

Inhoud

GEORGIË EN ARMENIË

- ▶ Rondslechteren door Oud-Tbilisi en eten in oriëntaalse eethuisjes
- ▶ Hiken en skiën in het afgelegen Svanetië met bergtoppen boven de 5000 m
- ▶ Een duik nemen in de Zwarte Zee bij de postmoderne badplaats Batoemi
- ▶ Armeense schilderijen in de Nationale Kunstgalerie in Jerevan bekijken
- ▶ Hooggelegen middeleeuwse tufstenen kloosters zoals Haghat bewonderen
- ▶ Spectaculaire bergpassen en ruige natuur ontdekken in het zuidelijke Sjoenik

- 7 Kaarten en plattegronden
- 11 Woord vooraf

1 13 Aan de grens van Europa

- 16 Natuurlijke grenzen
- 17 Afwisselend landschap
- 18 Natuur en mens
- 19 Economie in transitie
- 21 Bonte bevolking
- 24 Georgiërs & Rusland
- 26 De rol van de Georgisch-orthodoxe kerk
- 29 Traditionele omgangsvormen
- 30 Gastvrije levensgenieters

2 33 Historische hoogtepunten

- 34 Colchis en Kartli
- 35 De kerstening van Georgië
- 36 Gouden eeuw
- 37 Russische overheersing
- 39 Onafhankelijkheid en sovjetisering
- 42 Oorlog, destalinisatie en stagnatie
- 45 Glasnost en onafhankelijkheid
- 47 Burgeroorlog
- 48 Presidentschap Sjevardnadze
- 50 Rozenrevolutie

3 55 Kunst en cultuur

- 56 Religieuze oorsprong
- 57 Wereldlijke kunst
- 59 Bouwstijlen
- 60 Schilderkunst

- 62 Literatuur
- 65 Muziek
- 69 Film

4 73 Tbilisi

- 74 Romantische oosterse chaos
- 77 Oriëntatie
- 81 De oude stad
- 84 Het 19de-eeuwse centrum
- 90 Linkeroever van de Mtkvari
- 93 Rechteroever buiten het centrum

5 99 Tbilisi's achterland

- 100 Oriëntatie
- 102 Binnen Kartli
- 109 Lager Kartli

6 113 Oost-Georgië

- 114 Geografisch gezien
- 114 Kachetië
- 124 De bergen in

7 131 West-Georgië

- 132 Oriëntatie
- 132 Samtsche-Dzjavachetië
- 138 Imeretië
- 142 Ratsja
- 143 Svanetië

8 149 Zwarte Zeekust

- 150 Oriëntatie
- 150 Mingrelië
- 153 Goeria
- 155 Adzjarië

Kaarten en plattegronden

9 163 Kennismaken met Armenië

- 164 Geïsoleerd
- 164 Hoogvlakte
- 168 Heftige transitie
- 170 Homogene bevolking
- 171 Eeuwenoude tradities
- 172 Gastvrij en bourgondisch

10 175 Geschiedenis van Armenië

- 176 Eerste christelijke staat
- 176 Verdeeld en overheerst
- 178 Russische overheersing en genocide
- 178 Onafhankelijkheid en sovjetisering
- 180 Glasnost en Nagorno Karabach
- 180 Binnenlandse verdeeldheid

11 185 Cultuur en kunst

- 186 Religieuze wortels
- 187 Wereldlijke kunst
- 187 Bouwstijlen
- 188 Schilderkunst
- 189 Literatuur
- 191 Muziek
- 193 Film

12 195 Jerevan

- 196 Aankomst in Jerevan
- 196 Oase van tufsteen

- 197 Metamorfose tot Armeens
Jeruzalem
- 198 Compact centrum
- 200 Het kloppende hart
- 209 Buiten het centrum

13 217 Jerevans achterland

- 218 Romantisch verval
- 218 Oriëntatie
- 219 Armavir
- 223 Aragatsotn
- 224 Kotajkh
- 226 Ararat

14 231 Het groene noorden

- 232 Oriëntatie
- 232 Shirak
- 234 Lori
- 239 Tavoesj
- 243 Gegharkunik

15 249 Het ruige zuidoosten

- 250 Oriëntatie
- 250 Vayots Dzor
- 254 Sjoenik

i 262 Algemene informatie

r 283 Register

- 8 Georgië en Armenië
- 14 Georgië
- 75 Tbilisi
- 78 Tbilisi-centrum
- 101 Kartli
- 115 Oost-Georgië
- 133 West-Georgië

- 152 Zwarte Zeekust
- 166 Armenië
- 197 Jerevan
- 199 Jerevan-centrum
- 220 Jerevans achterland
- 233 Het groene noorden
- 251 Het ruige zuidoosten

Woord vooraf

Georgië en vooral Armenië behoren tot de meest onontgonnen toeristische bestemmingen van Europa. Toch vind je er de hoogste bergtoppen van Europa, ontmoet je er de meest gastvrije mensen van de wereld en zie je er de oudste bouwwerken uit de christelijke cultuur. Beide landen liggen in de Zuidelijke Kaukasus, onder de rook van Rusland en aan de rand van Turkije, en zijn pas sinds het uiteenvallen van de Sovjet-Unie (1991) definitief onafhankelijk. Sindsdien krijgen hun eigen culturen alle ruimte en zijn deze landen voortdurend aan het veranderen en moderniseren. Mede hierom is een nieuwe editie van deze eerste Nederlandstalige reisgids over deze twee landen noodzakelijk. In beide landen is sinds de vijfde editie het nodige veranderd. Er is weer in rap tempo verder gebouwd en gerestaureerd. En vooral in Georgië zijn er de afgelopen periode veel mooie hotels en goede restaurants bijgekomen. Ook worden de skigebieden hier door goede accommodatie steeds toegankelijker gemaakt voor de buitenlandse toerist. In deze nieuwe editie kun je daarom ook vooral de nodige nieuwe accommodaties in Georgië vinden. Goed nieuws is ook dat individuele reizigers deze landen nog gemakkelijker zelfstandig kunnen bezoeken. Het is veiliger, de bevolking is behulpzaam en er is een uitgebreid (mini)busnetwerk. Bovendien begint de jongste generatie langzaam aan wat Engels te spreken. Toch zal een basiskennis Russisch, Georgisch en/of Armeens het verloop van je reis vergemakkelijken, vooral in Armenië.

Ten slotte wil ik iedereen bedanken die heeft bijgedragen aan de totstandkoming van de nieuwe editie van deze reisgids, in het bijzonder Helma Sokhadze, Marc Hulst, Pieter Jan Langenberg, Michel Lobzhanidze, Gerard den Hollander en Menno Visser.

Karel Onwijn

< Georgisch-orthodoxe geestelijken genieten groot gezag onder de bevolking.

Historicus Karel Onwijn heeft jarenlang gewoond en gewerkt in de voormalige Sovjet-Unie, onder meer acht jaar als correspondent. Nu begeleidt hij er rondreizen en traint expats die in deze regio gaan werken. Voor Dominicus schreef hij ook de reisgidsen *Oekraïne* en *Rusland*.

Aan de grens van Europa

Georgiërs beschouwen hun land als Europees, hoewel het geografisch gezien grotendeels in Azië ligt. Toch lijkt ook Europa overtuigd te zijn van het Europese karakter van Georgië. Het is immers toegelaten tot belangrijke Europese instellingen, zoals de Raad van Europa en het mag ook meedoen aan Europese evenementen, zoals het Eurovisiesongfestival en het EK Voetbal. Wanneer je door de voormalige Sovjetrepubliek rijdt, kom je vaak de Europese vlag tegen, broederlijk naast de Georgische. Toch zijn er regelmatig momenten dat je je realiseert dat het land ook Aziatische wortels heeft. Kijk alleen maar naar de architectuur en de gerechten. In die zin vormt Georgië een typisch grensland tussen Europa en Azië, waarbij het eeuwenoude Georgisch-orthodoxe geloof wellicht de zichtbaarste Europese component is.

< Het hoogste permanent bewoonde plaatsje van Europa: Oesjgoeli.

Vooral aan de voet van het Hoge Kaukasusgebergte vind je nog de nodige bossen.

NATUURLIJKE GRENZEN

Georgië is bijna twee keer groter dan Nederland. Het ligt onder de rook van Rusland, waarmee het ook de langste (noordelijke) grens heeft: ruim 700 km. Dit betreft een grotendeels natuurlijke grens gevormd door het Hoge Kaukasusgebergte, een populair gebied onder alpinisten. Aan de Russische kant van de grens ligt overigens een aantal van Ruslands meest instabiele (en meestal islamitische) deelrepublieken, zoals Dagestan, Tsjetsjenië en Ingoesjetië. Een andere natuurlijke grens vormt de Zwarte Zee in het westen van het land, waar je in de zomer grote aantallen liefhebbers van strandvakanties aantreft. Aan de zuidelijke grens liggen Turkije en Armenië (Kleine Kaukasusgebergte), terwijl het land in het zuidoosten aan Azerbeidzjan grenst. De hoofdstad Tbilisi ligt in het oostelijke deel van Georgië en vormt ook het verkeersknooppunt van het land.

Totaal kent Georgië twaalf deelgebieden (regio's), waarvan twee een autonome status hebben: Abchazië en Adzjarië, die beide aan de Zwarte Zee liggen. Overigens heeft Abchazië zich met Russische steun van Georgië afgescheiden en zich feitelijk bij Rusland aangesloten (zie p. 52). Hierdoor is meer dan de helft van de oorspronkelijk Georgische Zwarte Zeekust niet meer voor Georgiërs toegankelijk: de grenzen zitten op slot. Hetzelfde geldt voor het Georgische deelgebied Zuid-Ossetië. Andere bekende regio's zijn het meer westelijk gelegen Imeretië en het oostelijk gelegen Kachetië.

De Kazbek (5047 m) is de op twee na hoogste berg van Georgië.

Georgië ligt op dezelfde breedtegraad als het midden van Italië en heeft ten dele een vergelijkbaar prettig klimaat. Dit is mede te danken aan het Hoge Kaukasusgebergte, dat de koude lucht uit Rusland tegenhoudt. Bovendien ontvangt het warme lucht uit de Zwarte Zee. Deze is ook vochtig, vandaar dat het westen van het land een stuk natter is dan het oosten. Terwijl het westen een subtropisch klimaat kent, kenmerkt het oosten zich door een continentaal klimaat. Het noordelijk gelegen hooggebergte kent uiteraard een alpien klimaat met koele zomers, terwijl de zuidelijk gelegen bergen van de Kleine Kaukasus een steppeklimaat hebben (grenzend aan Armenië en Azerbeidzjan).

AFWISSELEND LANDSCHAP

Het is opvallend hoe afwisselend het landschap in het kleine Georgië is. Tijdens een dag reizen is het mogelijk om zowel eeuwige sneeuw aan te raken (Hoge Kaukasus) als pootje te baden in de warme zee en dorst te krijgen in het droge en op woestijn lijkende steppegebied nabij de Azerbeidzjaanse grens of op de lavaplateaus van de Kleine Kaukasus. Bovendien is er veel bos: meer dan een derde van het land bestaat eruit. Vooral in het westen vind je bossen. In de open gebieden is ook akkerbouw, terwijl in het oosten met name wijnbouw plaatsvindt. In het bijzonder de grond rond de rivieren is vruchtbaar.

Tsjoertchela – in druivensiroop gedrenkte en aan een touwtje geregen noten, ook wel de Georgische snickers genoemd.

TOOSTEN TIJDENS DE SOEPRA

Het hoogtepunt van het Georgische bourgondische leven is de *soeptra*, die zich afspeelt rond een rijkgedekte tafel vol met lekkere Georgische gerechten en dranken. De maaltijd verloopt volgens een vast patroon onder leiding van een tafelheer, de *tamada*. Wanneer je bij iemand thuis eet, is dit vaak het hoofd van het gezin. Maar in geval van grotere feesten nodigt de gastheer vaak iemand uit om deze functie te vervullen. Voordat deze persoon met zijn verantwoordelijke taak begint, vraagt hij de genodigden hiervoor formeel om toestemming. Vervolgens houdt hij zijn eerste inleidende toespraak en brengt hij zijn eerste toast uit, meestal met wijn en soms ook met *tsjatsja* (Georgische wodka). Nadat hij is uitgesproken – dat kan soms even duren – is het de bedoeling dat je je glas in één keer leegdrinkt. Maar in de praktijk mag je ook aan je glas nippen en hoef je het niet bij elke toast opnieuw tot de rand te vullen. De *tamada* brengt gedurende de gehele avond nog vele malen een toast uit. Een aantal daarvan hoort tot zijn verplichte repertoire, zoals die ter ere van de gastheer en -vrouw, de vriendschap, vrouwen, en de levende en overleden familieleden. Ook andere aanwezigen kunnen een toast uitbrengen, maar moeten hiervoor wel eerst toestemming vragen aan de *tamada*. Opvallend genoeg is de deelname aan een *soeptra* vooral een mannenaangelegenheid. De vrouwen zijn hoofdzakelijk bezig met het klaarmaken en ronddelen van het voedsel; eten doen ze tussendoor in de keuken. En vrouwen die wel aan de maaltijd meedoen, meestal de genodigden, hoeven niet te toosten en mee te drinken.

Georgiërs stellen het zeer op prijs wanneer je hun zelfgemaakte wijn proeft.

TRADITIONELE OMGANGSVORMEN

Georgië is een traditionele samenleving, waar de ouderen respect genieten en de familie centraal staat. Ouders drukken veel meer dan bij ons een stempel op het leven van hun kinderen. Het is bijvoorbeeld heel normaal dat ouders verwachten dat ze bij hun dochter of schoondochter mogen inwonen. Ook de keuze van de partner proberen ze actief te beïnvloeden. Kinderen spelen een centrale rol in de familie. Ze krijgen veel aandacht, maar er wordt ook veel van hen verwacht. Ze moeten al op jonge leeftijd naar muziek- en dansles, waar ze alles op alles moeten zetten om de beste te zijn. Thuis heerst een traditioneel rollenpatroon. Hoewel veel vrouwen werken, worden ze door de man vooral gewaardeerd om hun prestaties in de keuken. Wanneer er bezoek is, maken zij altijd het eten klaar en ze dienen dit ook op. Maar ze eten vaak niet mee; ze trekken zich doorgaans terug in de keuken. Ook wat betreft relaties heersen nog traditionele opvattingen. Terwijl scheiden en hertrouwen voor de man geen probleem is, vindt men dit voor een vrouw vaak nog een schande. Overigens lijken jongere generaties een modernere levensstijl te omarmen.

Het traditionele van de Georgische samenleving vind je eveneens terug in de eerbied voor eeuwenoude omgangsregels en het grote respect voor de medemens. Dit geldt vooral voor mensen met hoge posities, zoals artsen en pro-

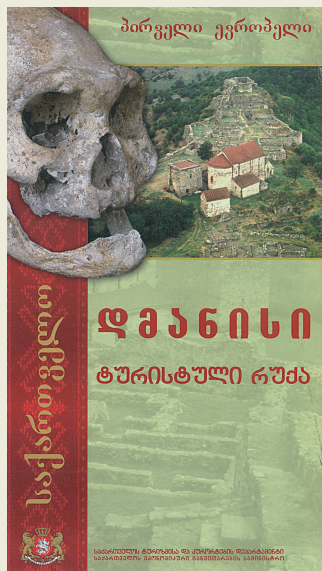
Historische hoogtepunten

In Georgië leeft het verleden veel meer dan in Nederland. Tijdens een gesprek met een willekeurige Georgiër gaat het al gauw over de geschiedenis van het land. De hartstocht waarmee ze hierover praten, doet je soms denken dat ze zelf ooggetuigen waren van de vele oorlogen die er zijn gevoerd. Het is niet vreemd dat de bevolking zich zo actief bezighoudt met het verleden. Het bestaan van Georgië is immers geen vanzelfsprekendheid. Pas 30 jaar geleden is het land onafhankelijk geworden en ook daarna is de soevereiniteit nog menigmaal op de proef gesteld. De Georgiërs hebben het daarom vooral graag over historische gebeurtenissen die het bestaan van hun land rechtvaardigen en die hun identiteit als eigen natie versterken. Tegelijkertijd zie je een proces van restauratie en herbouw van authentiek Georgische gebouwen, kerken, kloosters, burchten, forten en andere historische bezienswaardigheden. Ook stopt de overheid veel geld en energie in het (her)schrijven van de nationale geschiedenisboeken. Dit past allemaal in de nationale renaissance waarin het land is terechtgekomen sinds het uiteenvallen van de Sovjet-Unie.

< Vooral onder de oudere generaties is er nog de nodige bewondering voor de in Georgië geboren Sovjetdictator Josif Stalin.

De vindplaats van de schedel van *Homo georgicus* is nu een museum.

nieuwe mensensoort. Sommige Georgische wetenschappers hebben de schedel voor de zekerheid alvast de naam *Homo georgicus* gegeven. Hiermee presenteren ze stiekem de Georgiërs als de oudste Europeanen, waarmee ze naadloos aansluiten bij de trend van het huidige Georgië om zich als traditioneel Europees land te profileren.

COLCHIS EN KARTLI

De voorvaderen van de Georgiërs, de Kartveliërs, hebben zich al eeuwen voor onze jaartelling op het huidige Georgische grondgebied gevestigd. Onduidelijk is waar ze vandaan zijn gekomen, waarschijnlijk uit een ander deel van de Kaukasus en misschien wel uit Centraal-Azië. Overigens stammen de eerste menselijke sporen op Georgische bodem al uit de vroege steentijd. Zo is op een plateau nabij het plaatsje Dmanisi in Zuid-Georgië een hominidenschedel gevonden die zo'n 1,8 miljoen jaar oud is (zie kader boven). Al in de oudheid bestaan op het huidige Georgische grondgebied twee koninkrijken: Colchis in het westen en Kartli (ook wel Iberië genoemd) in het oosten. In Colchis hebben de Grieken in die tijd een aantal handelsposten gesticht, onder meer in het huidige Poti. Volgens de Griekse mythologie zijn Jason en de Argonauten in Colchis op zoek geweest naar het Gulden Vlies, waarbij ook een belangrijke rol was weggelegd voor de 'Georgische' prinses

DE HOMO GEORGICUS, EUROPA'S OUDSTE MENS?

Georgië heeft de eer de vindplaats te zijn van de alleroudste menselijke resten in Europa. In 2001 werd op een archeologische vindplaats nabij het plaatsje Dmanisi in Lager Kartli een complete schedel ontdekt die 1,8 miljoen jaar oud bleek te zijn. Volgens wetenschappers gaat het om een persoon van rond de vijftien jaar oud. In de omgeving van de schedel werden ook fossiele resten gevonden van andere individuen; bovendien zijn er de nodige werktuigen en dierlijke resten opgegraven. Wetenschappers zijn er daarom van overtuigd dat hier daadwerkelijk sprake was van een sociaal leven. Wel verschillen ze van mening of het hier *Homo erectus* betreft, afkomstig uit Afrika, of wellicht een

Medea. In de West-Georgische stad Batoemi is hieraan een groot standbeeld gewijd (zie p. 159). Kartli is ontstaan rond de 4de eeuw v.Chr. en heeft ook langere tijd een deel van Colchis omvat. De hoofdstad is Mtscheta. In deze periode zouden ook het Georgische alfabet en de Georgische taal zijn ontstaan: *Kartoeli*, de taal der Karten.

In 65 v.Chr. komt een abrupt einde aan de zelfstandigheid van Colchis en Kartli wanneer de Romeinen het gebied veroveren. Vanaf dit moment is het Georgische grondgebied gedurende eeuwen een speelbal van omringende grootmachten en andere indringers. Zo heersen er na de Romeinen onder meer Byzantijnen, Arabieren, Perzen en Turken. Meestal is het gebied verdeeld tussen verschillende bezettingsmachten en zijn lokale Georgische vorsten schatplichtig aan diverse heersers. Dat de Georgiërs er al die tijd toch in slagen hun eigen culturele identiteit op te bouwen, lijkt vooral toe te schrijven aan de kerstening van het gebied. Daardoor voelden de bewoners zich niet alleen via de Georgische taal, maar ook via het (Georgisch-)orthodoxe geloof met elkaar verbonden.

DE KERSTENING VAN GEORGIË

De bekering tot het christendom vindt volgens de enigszins omstreden legende plaats door het meisje Nino. Zij ontvlucht begin 4de eeuw Turkije vanwege christenvervolgingen. Ze strijkt neer in Mtscheta (Kartli), waar ze een ziek kind geneest. De toenmalige koning Mirian en zijn vrouw koningin Nana zijn hiervan zo onder de indruk dat ze zich tot het christendom bekeren (337 n.Chr.). Zij laten vervolgens massaal de bevolking dopen in de nabij Mtscheta gelegen rivier Aragvi. Hierdoor is Georgië (Kartli en kort daarna ook Colchis) na Armenië de tweede natie in de wereld die overgaat op het christendom. Nino is na haar dood heilig verklaard. Haar begraafplaats Bodbe is tegenwoordig een belangrijk bedevaartsoord voor Georgisch-orthodoxe gelovigen.

Al een eeuw later krijgt de kerk in Georgië een autonome status waardoor ze kan uitgroeien tot een nationale Georgische kerk waarin de Georgiërs zelf de belangrijkste rol gaan spelen in de heiligenlevens. De bisschop van Mtscheta heet voortaan *katholikos* en die is nog altijd het hoofd van de

In de oudheid stond goudbewerking in Colchis op een hoog ontwikkeld niveau, veel is bewaard gebleven en permanent tentoongesteld in het Georgisch Nationaal Museum (Tbilisi).

Kunst en cultuur

Tijdens een bezoek aan Georgië vallen als eerste de talrijke enigszins Byzantijns aandoende kerken en kloosters op. Ze torenen meestal hoog boven de rest van de omgeving uit en onderscheiden zich van Russisch-orthodoxe kerken en kloosters door de afwezigheid van felle kleuren en uienbollen. Verder stuit je tijdens een reis door het land voortdurend op standbeelden en gedenkstenen. Meestal betreffen dit beroemde culturele figuren, soms gaat het om koningen uit een ver verleden (vooral uit de gouden eeuw). Daarnaast tref je zelfs in het kleinste dorpje affiches aan van dans- en muziekvoorstellingen, meestal uitgevoerd door Georgische ensembles. Vrijwel iedere Georgiër volgt al in zijn jeugd muziek-, dans- en acteerlessen en het is daarom niet verbazingwekkend dat de Georgiërs in deze kunsten uitblinken.

< Georgische iconen vertonen meer menselijke trekjes dan de iconen van de Grieks-Byzantijnse en de Russisch-orthodoxe kerk.

Georgiërs zijn een muzikaal volk, overal in het land kom je straatartiesten tegen.

POPMUZIEK IN GEORGIË

Uit Georgische taxi's schalt opvallend vaak Russische popmuziek. Op muzikaal cultureel gebied is de Russische taal dominant dan het westers georiënteerde Georgië toe zou willen geven. Bekende Russische acts van Russische artiesten als Irina Alegrova zijn net zo populair in Georgië als in Rusland. Toch huide in Georgië een van de best verkopende westerse popzangeressen van het moment. De eerste acht jaar van haar leven groeide de Brits-Georgische zangeres Katie Melua (bekend van 'Nine Million Bicycles') op in Koetaisi en Batoemi. Je hoort haar maar zelden in Georgië, hoogstens in op westerlingen georiënteerde hotels. Hoewel Tbilisi geen tussenstop is in het internationale festivalcircuit, heeft de stad sinds kort een eigen jaarlijks popfestival, Tbilisi Open Air. Daar treden ook internationale artiesten op, zij het niet de bekendste.

Op clubgebied is de Bamba Rooms in Tbilisi aan de weg aan het timmeren met het invliegen van bekende Amerikaanse rappers als Ja Rule. Wanneer er weer een internationale artiest geboekt is, hangen de billboards met aankondigingen van Bamba Rooms dan ook met trots boven de doorgaande wegen.

(Menno Visser, *popjournalist*)

jonge Georgische musici tegen, zoals de pianiste Khatia Boeniatjvili (1987) die ook regelmatig in Nederland optreedt. Georgiërs doen het verder opvallend goed in de Russische balletwereld. Zowel Nina Ananiasjvili (1963) als Nikolaj Tsiskaridze (1973) heeft carrière gemaakt bij het beroemde Mos-

kouse Bolsjoj-gezelschap. En een van 's werelds beroemdste choreografen uit de 20ste eeuw, George Balanchine (1904–1983), is ook een Georgiër. Zijn oorspronkelijke naam luidt Giorgi Balantsjivadze.

FILM

De filmkunst vindt al vroeg haar weg naar Georgië. In 1912 wordt de eerste documentaire *Akaki* opgenomen en in 1916 de eerste speelfilm: *Kristine* van Alexander Tsoetsoenava (1881–1955). In 1918 krijgt Georgië (Tbilisi) een eigen filmstudio en de filmproducties nemen snel toe. De film- en theaterkunst werken nauw samen en menig filmregisseur is ook theaterregisseur. De Sovjetbezetting in 1921 heeft ook voor de Georgische filmkunst verstrekkende gevolgen. Aanvankelijk kunnen Georgische regisseurs nog redelijk hun eigen gang gaan, maar al snel drukken de communistische machthebbers er een steeds groter stempel op. Zij beschouwen het filmmedium als een van de belangrijkste middelen om hun ideologie te verspreiden. Films moeten net als andere kunstuitingen in die tijd voldoen aan de strenge richtlijnen van het doorgevoerde socialistisch-realisme. Regisseurs die zich hier niet aan houden krijgen te maken met terreur, zoals Konstantine Marjanisjvili (1872–1933), die werd geëxecuteerd.

Anderen passen zich aan en beleven hoogtijdagen. Zo groeit de Georgiër Michail Tsjiaoereli (1894–1974) zelfs uit tot een van de grootste regisseurs van de Sovjet-Unie. Zijn vooral historisch getinte films sluiten naadloos aan bij de officiële partijlijn en zijn in sommige gevallen zelfs uitgesproken propagandafilms. De bekendste zijn *Velikoje tsarevo* (Zij wilden vrede, 1938) en *Padenye Berlina* (De val van Berlijn, 1950). Hij ontvangt zes keer de Stalinprijs en is persoonlijk bevriend met de Sovjetleider. Na de dood van Stalin valt hij echter snel in ongenade en zal hij zich uiteindelijk concentreren op het maken van tekenfilms. Overigens is zowel zijn vrouw Veriko Andjaparidze als zijn dochter Sofiko Tsjiaoereli een beroemde en geliefde Georgische actrice die ook in menige speelfilm van Tsjiaoereli heeft gespeeld.

Gouden eeuw

Stalins dood en de daaropvolgende culturele dooi onder de nieuwe Sovjetleider Nikita Chroesjtsjov bieden voor velen nieuwe mogelijkheden. De evenals Tsjiaoereli in Moskou actieve Georgische regisseur Michail Kalatozov (die eigenlijk Kalatozjivili heet, 1903–1973) wint bijvoorbeeld met zijn onconventionele oorlogsfilm *Letjat zjoeravli* (*Als de kraanvogels overvliegen*, 1957) op het filmfestival van Cannes in 1958 een prijs voor de beste film. Ook de in Moskou actieve Georgi Danelija (1930–2019) heeft veel succes met zijn 'dooifilm' *Ja sjagajoe po Moskve* (*Ik wandel door Moskou*, 1963), met in de hoofdrol de later wereldberoemde Russische filmregisseur

Tbilisi

Tbilisi heeft vele gezichten. Wanneer je de stad in rijdt, word je eerst getraakteerd op buitenvijken met Sovjet-flats. Verder de stad in kom je al snel neoclassicistische gebouwen tegen, zowel uit de Stalintijd als uit de 19de eeuw. Wanneer je vervolgens over een van de bruggen over de rivier de Mtkvari de binnenstad in rijdt, worden de straatjes kronkelig en zie je oude huizen met oriëntaals aandoende balkonnetjes met druiventrossen. In combinatie met de kinderkopjes, de talrijke bomen en de pittoreske kerkjes geeft dit een romantische sfeer. Wanneer je nog even doorrijdt, zie je ook statige 19de-eeuwse huizen met ijzeren balkons aan bredere lanen, zoals de Roestaveli Avenue. Menig toerist zal hierbij associaties met Parijs krijgen. Maar dan wel met een oriëntaalse inslag, zeker als je het plaatselijke straatleven observeert. De mensen dragen veelal zwarte kleding, ook in de zomer. En zowel overdag als 's avonds zie je overal op straat groepjes mannen bij elkaar hangen, kauwend op zonnepitten en soms heftig discussiërend.

< Oud-Tbilisi, met op de achtergrond het Orbeliani-badhuis.

MIJN KEUZE-TOP 5

- 1 Eeuwenoude fresco's bewonderen in Tbilisi's oudste kerk, de Antsjischati-basiliek
- 2 Duizenden jaren oude gouden Colchis-juwelen bewonderen in het Georgisch Nationaal Museum
- 3 Met de kabelbaan van het Rike-park naar de Narikala-vesting om van een prachtig uitzicht te genieten
- 4 Authentiek eenvoudig Georgisch eten in het al vele jaren bestaande Chakroelo
- 5 Logeren in het moderne Hotel Rooms, niet ver van de Tbilisi Concert Hal

4

ROMANTISCHE OOSTERSE CHAOS

De meeste toeristen die Georgië bezoeken, komen per vliegtuig aan op het hypermoderne vliegveld Lochini van Tbilisi. Netjes gekamde grenswachten (vaak vrouwen) in Amerikaans aandoende uniformen voeren hier de paspoortcontrole uit en de bagage is binnen een mum van tijd in de opgepoetste aankomsthal. Alle informatie is hier in het Georgisch en het Engels angegeben.

Alles bij elkaar vergeet je al snel dat je in een land aankomt dat anderhalve eeuw Russisch is geweest. Wel wordt ook op het vliegveld nog het nodige Russisch gesproken. Dit blijft de lingua franca tussen de Georgiërs en niet-Georgiërs, aangezien de praktische kennis van het Engels onder de bevolking nog steeds matig is.

Het vliegveld ligt 17 km van de hoofdstad, waar je zowel met de trein (20 minuten naar het centraal station van Tbilisi) als met de bus (30 minuten) naartoe kunt rijden. Je kunt uiteraard ook een taxi nemen. Probeer er eerst achter te komen wat zo'n ritje normaal gesproken kost, voordat je met een chauffeur over de prijs gaat onderhandelen: buitenlanders laten ze snel meer betalen. Wanneer je de bus, taxi of auto neemt, rijd je over de George Bush Avenue (vernoemd naar de Amerikaanse president George Bush jr. vanwege zijn politieke steun aan het land) richting Tbilisi.

Onderweg kom je al snel westerse reclameborden tegen. Ook zie je met enige regelmaat een monument of standbeeld gewijd aan een belangrijke gebeurtenis of figuur uit de Georgische nationale geschiedenis. En natuurlijk vallen de karakteristieke Georgisch-orthodoxe kerken op, waarvan een groot deel recentelijk is gebouwd of gerestaureerd. Mocht je zelf rijden, dan is het verstandig niet al te veel om je heen te kijken. Georgiërs houden er een nogal anarchistische rijstijl op na, waarbij het inhalen zowel links als rechts geschiedt en er om het minste of geringste wordt getoeterd. Vooral

Tbilisi

in de stad zelf is het verkeer een grote chaos. Je ziet overigens voornamelijk westerse auto's en vooral veel jeeps.

Ontstaan en ontwikkeling stad

Tbilisi ligt met recht op het kruispunt tussen de Europese en de Aziatische cultuur, belichaamd door Rusland en Perzië. De stad werd in de 5de eeuw gesticht door koning Gorgasali, die op dat moment aan het hoofd stond van het Oost-Georgische koninkrijk Kartli. Volgens een van de legendes (er zijn er veel!) zou Gorgasali zijn toenmalige hoofdstad Mtscheta voor Tbilisi hebben verruild, nadat zijn favoriete valk tijdens een fazantenjacht nabij Tbilisi, samen met een fazant in het water was gevallen en verdronk. Toen bleek dat beide vogels gekookt waren als gevolg van de hoge temperatuur van het water, besloot Gorgasali de plek Tbilisi te noemen (*tbili* = warm) en hier zijn nieuwe hoofdstad te laten bouwen.

In de 7de eeuw veroveren de Arabieren de stad en ze houden haar eeuwenlang bezet. Maar in de 12de eeuw, tijdens de gouden eeuw, wordt Tbilisi weer de hoofdstad van een op dat moment bloeiend Georgië. Er zijn dan een kleine 100.000 inwoners. Aan deze welvaart komt in de 13de eeuw alweer een einde door de inval van de Mongolen. Daarna zijn het de Perzen die de stad eeuwenlang beheersen. Vanwege haar strategische ligging in de Zuidelijke Kaukasus groeit ze uit tot een belangrijk centrum van veel handelsrou-

4

van deze relikwie ligt rechts van het altaar tentoongesteld. Het originele exemplaar zou elders in de kathedraal veilig achter slot en grendel liggen. De kerk is vooral in Rusland bekend, omdat de Russische dichter Gribojedov (zie p. 63) hier in het huwelijk trad met de dochter van de Georgische schrijver Alexander Tsjavtsjavadze.

Antsjischatibasiliek

De Sioni-straat loopt over in de Irakli II-straat, die uitkomt op het Irakli-plein, een gezellig stukje Tbilisi met een aantal opgeknapt historische gebouwen en een leuk parkje. Aan de noordkant begint de Sjvarteli-straat, waaraan de oudste kerk van de stad ligt: de Antsjischatibasiliek. Deze werd in de 6de eeuw gebouwd door koning Datsji, de zoon van de stichter van Tbilisi, koning Gorgasali. De basiliek is vernoemd naar een icoon afkomstig uit de Antsjikathedraal in Klarjeti, dat tegenwoordig bij Turkije hoort. De icoon is in de 17de eeuw naar deze basiliek gebracht, maar bevindt zich thans in het **Museum van Schone Kunsten**. De basiliek kent mooie 18de-eeuwse muurschilderingen en wordt vooral veel bezocht om het uitzonderlijk goede kerkkoor dat zowel zaterdagmiddag als zondagochtend aantreedt. Iets voorbij de Antsjischatibasiliek vind je een curieus gebouwtje waarvan de klokkentoren met sprookjesfiguren net zo goed in de Efteling had kunnen staan. Elk uur na het slaan van de klok draaien de sprookjesfiguren een rondje. In dit gebouwtje bevindt zich het **Tbilisi Marionettentheater** van kunstenaar Rezo Gabriadze van wie de voorstellingen in het Engels worden ondertiteld! De Sjvarteli-straat eindigt op de altijd drukke Baratsjvili-straat, die parallel loopt aan de noordelijke vestingmuur van Oud-Tbilisi.

➤ *TBILISI MARIONETTENTHEATER, gabriadze.com/en.*

HET 19DE-EEUWSE CENTRUM

Rondom het Vrijheidsplein

De grens tussen Oud-Tbilisi en het 19de-eeuwse stadscentrum loopt over de bij de rivier de Mtkvari startende Baratsjvili-straat, die overgaat in de Poesjkin-straat en eindigt op het Vrijheidsplein, het Tavisuplebis Moedani. Vanaf dit plein start de belangrijkste straat van Tbilisi, de Roestaveli Avenue. Je vindt in dit stadsdeel veel neoclassicistische gebouwen met daarin kantoren, luxe winkels en uiteenlopende restaurants. Het waren de Russen die dit stadsdeel in de 19de eeuw zo hebben vormgegeven, beginnend bij het Vrijheidsplein dat aanvankelijk Jerevan-plein heette en onder het communisme Lenin-plein. Op de plek waar nu het **Monument van Vrijheid en Overwinning** staat (met op de top een bronzen beeldje van Sint-Joris en de draak) pronkte tot 1990 nog het standbeeld van Sovjetleider Vladimir Lenin.

Het voormalige Georgische parlement aan de Roestaveli Avenue.

Aan dit plein ligt ook het in 1880 gebouwde voormalige **stadhuis**, dat herkenbaar is aan zijn bijzondere klokkentoren. Rechts van dit gebouw begint de Tabidze-straat, een onlangs opgeknapte sfeervolle straat vol met luxere cafés en restaurants met internationale allure.

Belangrijkste musea

Het enige rustige plekje aan dit drukke plein vormt een aangrenzend plantsoen dat luistert naar de naam **Poesjkin-plein** en dat herkenbaar is aan het borstbeeld van de Russische dichter Poesjkin. Hier ligt ook het **Kunstmuseum**, het vroegere priesterseminarium waar ook Sovjetleider Josif Stalin nog heeft gestudeerd. Het beschikt over een prachtige collectie Georgische iconen, schilderijen, juwelen en wandkleden. Helaas zijn lang niet altijd alle zalen voor het publiek geopend vanwege problemen met de airconditioning. Een kleine vijf minuten lopen vanaf dit museum vind je nog een rijkelijk bedeed museum: het **Georgisch Nationaal Museum**, ondergebracht in een oude karavanserai, volledig gerestaureerd in 2011. Rode draad in dit museum is de geschiedenis van het land, met collecties uit alle tijden. Er zijn diverse afdelingen en collecties. Zo bevindt zich er een zeer uitgebreide archeologische collectie inclusief schitterend bewerkte

Tbilisi's achterland

Er is een groot contrast tussen het drukke en moderne leven in de hoofdstad en de rest van Georgië. Je hoeft maar een dag buiten Tbilisi rond te rijden om te ontdekken dat in het grootste deel van het land vooral rust heerst en dat de mensen vaak nog op traditionele wijze leven. Je stuit onderweg regelmatig op loslopende koeien van een van de talrijke keuterboeren die het land rijk is. En veel plattelanders gebruiken nog de ezel als transportmiddel. Daarnaast verbouwen ze in moestuinen hun eigen groente en beschikken ze niet zelden over eigen boomgaarden met exotische fruitbomen zoals granaatappel-, moerbei- en zelfs pistachebomen. Groente en fruit zijn vaak te koop aan de kant van de weg. Je kunt ook zelfgemaakte honing vinden, evenals wijn, gedroogde vruchten, chatsjapoeri, tsoertchela (zie p. 31) en zelfs zaken als zelfgebreide mutsjes. Ook vind je overal vers brood, dat meestal gemaakt wordt in de wand van een als een ondiepe put uitziende ronde oven, soms direct waar je bij staat. Je komt onderweg steeds meer buitenlandse toeristen tegen, maar nog meer bussen met schoolkinderen die vaak excursies maken naar historische bezienswaardigheden.

< Het heilige Mtscheta en Dzviri zijn favoriete plekken voor pas getrouwde bruidsparen.

Tot 2010 stond op het Stalinplein in Gori nog een metershoog standbeeld van Josif Stalin.

ROND HET STALINMUSEUM

De toren van het pompeuze en ruim opgezette socialistisch-realistische Stalinmuseum is al van verre zichtbaar. Het museum is gebouwd rond het houten geboortehuis van de Sovjetleider. Voor de ingang van het hoofdgebouw staat zijn levensgrote marmeren standbeeld. Kern van het museum is een uitgebreid gedocumenteerde en van veel beeldmateriaal voorziene tentoonstelling gewijd aan zijn leven en werk. De Sovjetdictator van eenvoudige Georgische komaf zou in zijn jonge jaren een getalenteerd dichter zijn geweest, voordat hij zijn leven in dienst stelde van het communistische ideaal. Wanneer je enige kennis hebt van de geschiedenis, ontdek je al snel dat je te maken hebt met een sterk propagandistische tentoonstelling, waarin heel selectief ge-

bruik is gemaakt van bronnenmateriaal. Feitelijk zijn alleen die bronnen en foto's gebruikt die het beeld bevestigen van Stalin als sterke leider die de Sovjet-Unie moderniseerde en de oorlog tegen de nazi's won. In de begeleidende teksten valt geen woord te vinden over Stalins terreur die vele miljoenen onschuldige Sovjetburgers het leven heeft gekost, onder wie ook een groot deel van de Georgische intelligentsia. Van de gidsen die er rondleidingen geven, hoor je eveneens geen kwaad woord over hun landgenoot. Een van hen gaf wel toe dat haar grootvader in de Stalintijd slachtoffer was van staatsterreur, maar daar zou Stalin niets mee te maken hebben gehad. Wel staat er sinds kort op last van de autoriteiten bij de ingang van het museumgebouw een klein informatiebord gewijd aan de repressie onder Stalin. En is er op de begane grond een kleine zaal ingericht over de slachtoffers van Stalin. Het museum zelf bevindt zich echter op de eerste etage, en de kans is groot dat je de nieuw toegevoegde 'slachtofferzaal' straal voorbijloopt. Toch is een rondwandeling door het museum meer dan de moeite waard, alleen al om een beeld te krijgen hoe het volk vroeger werd voorgelogen over zijn leiders. Je ziet er bijvoorbeeld authentieke brieven, (geretoucheerde) foto's uit de revolutietijd, Stalins doodsmasker en zelfs een paar rode Nederlandse klompjes, een cadeau van de Nederlandse Communistische Partij aan de Sovjetleider. In de museumwinkel bij de uitgang kun je een keur aan Stalinsouvenirs kopen, van buttons en wijnflessen

met zijn beeltenis tot stereotiepe Stalinpijpen en -jassen. Op het museumterrein vind je verder nog een replica van zijn houten geboortehuisje en een privétreinstel waarmee hij gereisd zou hebben. Het is opvallend hoeveel inwoners van Gori, maar ook van andere delen in Georgië, nog altijd een zwak hebben voor de dictator. 'Hij was onze man in het Kremlin,' verklaart Irakli zijn bewondering voor Stalin. 'Het is nu mode om vooral kwaad over hem te spreken, maar hij heeft er toch voor gezorgd dat de Sovjet-Unie een supermogendheid werd. Dankzij Georgië.' Net als veel andere Georgiërs zet hij Stalins vermeende eerlijkheid en hardheid af tegen de in zijn ogen corrupte leiding van het huidige Georgië. 'Laten we eerlijk zijn, tijdens Stalins bewind was er geen corruptie en werkte iedereen nog. Nu werkt niemand en steelt iedereen. Ons land ligt er vervallen bij en is armer dan ooit. Onder Stalin was dat wel anders, iedereen kende Georgië en roemde ons om onze gastvrijheid en goede wijnen.'

als een van de mooiste kerken van Georgië uit de eerste eeuwen na de kerstening van het land. Het godshuis ligt fraai op een klif boven een riviertje en als je vanaf hier om je heen kijkt, zie je overal wijngaarden. De kerk bevindt zich zowel vanbuiten als vanbinnen in goede staat. De indrukwekkende 11de-eeuwse fresco's binnen rekent men tot de hoogtepunten van de Georgische frescokunst. Dit geldt eveneens voor de fresco's in het verder naar het westen gelegen **Kintsvisi-klooster** (13de eeuw), waarop behalve Bijbelse passages ook leden van het Georgische koninklijk huis te ontwaren zijn. Om dit klooster te bereiken moet je een flinke wandeling omhoog maken, maar dit is meer dan de moeite waard, ook omdat het complex recent is gerestaureerd.

LAGER KARTLI

Verbindingswegen Azerbeidzjan en Armenië

De sfeer in dit ten zuiden van Tbilisi gelegen gebied is anders dan in Binnen Kartli. Deels is dit toe te schrijven aan het feit dat de helft van de bevolking uit islamitische Azeri's bestaat; je ziet er de laatste jaren ook steeds meer nieuwe moskeeën. Veel gebouwen in deze regio zijn opgetrokken uit tufsteen. Door dit gebied lopen de twee belangrijkste verbindingswegen met Armenië en die met Azerbeidzjan. De laatste loopt langs **Roestavi**, de grootste stad van Lager Kartli. Deze stad is na de Tweede Wereldoorlog uit de grond gestampt om de arbeiders te huisvesten die in de nabijgelegen ijzer- en staalfabrieken gingen werken. Veel van deze fabrieken zijn niet meer in gebruik, wat heeft geleid tot hoge werkloosheid in deze omgeving. De belangrijkste grensovergang naar Armenië bereik je door onder Roestavi in de richting van het industriestadje Marneoli te rijden, om vervolgens

Signaghi maakt op afstand een Toscaanse indruk.

Signaghi

Een wat on-Georgisch aandoend stadje is Signaghi, dat ten zuidoosten van Tsinandali ligt. De ommuurde stad is in de 18de eeuw gebouwd en kent 23 wachttorens. Dankzij haar verdedigingsmuren heeft ze gefunctioneerd als schuilplaats voor buitenlandse belegeraars. Door een combinatie van de hoge ligging, de talrijke cipressen en de rode dakpannen maakt de stad op afstand een Toscaanse indruk. Eenmaal in de stad krijg je vooral het gevoel dat je in een opgepoetste West-Europese toeristenbestemming rondloopt. Signaghi is recentelijk rigoureuus gerestaureerd met het doel een belangrijk toeristisch centrum te creëren dat voldoet aan moderne Europese standaarden inclusief luxe restaurants en hotels. Inderdaad ziet alles er modern en zelfs als nieuw uit, maar je mist een bepaalde levendigheid en romantiek die zo typerend zijn voor andere Georgische steden en die je in West-Europa vaak tevergeefs zoekt. Wel is er in het plaatselijk **Signaghi-museum** een mooie collectie schilderijen van Pirosmeni te bezichtigen (zie kader p. 61). Verder is het de moeite waard een blik te werpen in de 19de-eeuwse **Sint-George-kerk**, gelegen in het lagere deel van de stad.

➤ **SIGNAGHI-MUSEUM**, museum.ge. Geopend: di.–zo. 10–18 uur.

Georgiërs combineren een bezoek aan Signaghi vrijwel automatisch met een bezoek aan het **Bodbe-klooster**, een actief vrouwenklooster dat 3 km ten zuiden van de stad ligt. De reden is het **graf van de heilige Nino** dat zich hier bevindt. Door haar bekeringswerk is Georgië in de 4de eeuw overgegaan op het christendom. Haar marmeren graftombe vind je in de basiliek, in een smalle kapel in de zuidoostelijke hoek. Je hoeft niet te zoeken, want er staat meestal een rij wachtende mensen. Dat geldt ook voor de

bron met heilig water een kleine kilometer verderop. In de kloosterwinkel kun je dit water in flessen kopen, evenals uiteenlopende Nino-souvenirs. Er zijn geen officieel vastgelegde openingstijden van het klooster, meestal is het overdag toegankelijk voor het publiek.

Ook niet ver van Signaghi vind je in het dorpje **Mirzaani** het pittoresk gelegen **Pirosmeni-huismuseum** – het geboortehuis van de nationale schilder Niko Pirosmeni – en het **Niko Pirosmeni Staatsmuseum**, dat over meerdere werken van deze schilder beschikt.

➤ **PIROSMANI-HUISMUSEUM & NIKO PIROSMENI STAATSMUSEUM**. Geopend: di.–zo. 10–17 uur.

Grotwoningen in het Lavra-klooster.

Nationale parken

Natuurlijke liefhebbers kunnen in Kachetië hun hart ophalen in het Lagodeghe Nationaal Park en het Vasjlovani Nationaal Park. **Lagodeghe** ligt in het uiterste noordoosten van Kachetië. Het maakt deel uit van een veel groter internationaal park waarvan de andere delen in Azerbeidzjan en het Russische Dagestan liggen. Het ten dele in de Hoge Kaukasus gelegen park bestaat grotendeels uit bos en kent een hoge concentratie aan bedreigde planten- en diersoorten. De natuur is er opvallend ongerept, vooral het grensmeer met Dagestan is betoverend. Je kunt er prachtige trektochten te paard maken. De kans is trouwens groot dat je onderweg Georgische grenswachten te paard tegenkomt, aangezien je hier in het grensgebied met Rusland begeeft. **Vasjlovani** ligt in de steppen in het zuidoosten van Kachetië. Het is het droogste gebied van Georgië en in de zomer is het er vaak boven 40 °C. Hier vind je diersoorten die je nergens anders in het land aantreft, zoals gestreepte hyena's en gazellen.

➤ **LAGODEGHE NATIONAAL PARK**. Bezoekersinformatie: *Simon Bazgadze*, tel. (577-)101834 of bazgadzes@yahoo.com, apa.gov.ge/en/protected-areas/cattstone/lagodexis-daculi-teritoriebis-administracia.

David Gareja-kloostercomplex

Een bezienswaardigheid die in Kachetië ligt, maar meestal als dagtrip vanuit Tbilisi wordt bezocht, is het afgelegen kloostercomplex van David Gareja.

De 14de-eeuwse Tsminda Sameba-kerk in Gergeti ligt op 2170 m hoogte.

de andere veelal vervallen kloosterkerken en -gebouwen zijn ook fresco's te zien. Overigens kost het al snel 40 minuten om over de steile weg naar het klooster te lopen, maar deze inspanning wordt beloond met een werkelijk fantastisch uitzicht over het als een verlaten woestijn aandoende landschap, dat deels in Azerbeidzjan ligt. Kijk wel heel goed uit voor slangen, die je hier overal tegenkomt (ook al onderweg naar de kloosters).

DE BERGEN IN

Georgische militaire weg

De belangrijkste gebieden in het in Oost-Georgië gelegen deel van het Hoge Kaukasusgebergte zijn Chevi, Chevsoeretië en Toesjetië. De eerste twee zijn het gemakkelijkst toegankelijk via de Georgische militaire weg; en via Chevsoeretië kun je uiteindelijk in Toesjetië komen. De weg loopt vanaf Tbilisi via Mtscheta naar de Russische grens. Ze vormt de enige doorgaande verbindingroute tussen Georgië en Rusland die dwars over de bergen voert. De grensovergang was jarenlang gesloten vanwege politieke spanningen, maar is inmiddels weer geopend voor transitverkeer. Je komt hier opvallend veel Armeense vrachtwagens tegen. Voor hen is dit de enige weg over land die Armenië met Rusland verbindt en is daarom van groot economisch belang. De verharde weg is in de 19de eeuw door de Russen aangelegd om er troepen over te kunnen vervoeren. Overigens heeft er al sinds de 1ste eeuw v.Chr. een handelsroute gelegen. Dit verklaart het grote aantal kloosters en forten dat je in deze omgeving aantreft.

Anaoeri en Goedaeri

Een van de belangrijkste kloosters die je onderweg tegenkomt is het 17de-eeuwse gefortificeerde **Anaoeri-klooster**, dat heel sprookjesachtig aan het **Zhinvali-stuwmeer** ligt. Het heeft twee mooie kerken. In de grootste, de **Hemelvaartkerk**, kun je prachtige fresco's bewonderen. Verder naar het noorden stuit je op een van de twee bekendste Georgische wintersportplaatsen: **Goedaeri**; de andere is Bakoeriani en bevindt zich in Samtsche-Dzjavachetië (zie p. 132). In dit op 2100 m hoogte gelegen skioord kun je van december tot april skiën. Er is een groot aantal voorzieningen, waaronder zelfs de mogelijkheid tot heli-skiën. De prijzen liggen hier een stuk lager dan in de Alpen, maar houd daarom ook rekening met minder luxe dan je in West-Europa gewend bent. Na Goedaeri wordt de weg steeds slechter, maar de natuur steeds spectaculairder. Je ziet overal om je heen bergtoppen met eeuwige sneeuw, groene weiden met veel schapen en zo nu en dan heel oude kerkjes en verdedigingstorens. Een mooi uitkijkpunt is de plek waar een **Sovjetmonument met veelkleurig mozaïek** (zie foto p. 38) staat, hier in 1983 neergezet ter herdenking van het Verdrag van Georgijevsk tweehonderd jaar eerder. Je kijkt hier uit over de **Goedaer-kloof** en hebt een prachtig zicht op de opvallend gestreepte Goed-Goera-berg. Daarna passeer je de hoogste pas van de route, de 2379 m hoge **Dzjvaris-pas**.

> **WINTERSPORT IN GOEDAERI**, www.gudauri.info.

Chevi

De Georgische militaire weg bereikt de Russische grens in de regio Chevi, waar ook de op twee na hoogste bergtop van Georgië ligt: **Kazbek**. Deze geniet al bekendheid in de klassieke oudheid dankzij de legende over Prometheus; de held van het verhaal wordt op een gegeven moment namelijk vastgeketend aan een berg in de Kaukasus en dat zou de Kazbek zijn geweest. De Georgiërs kennen een eigen versie van deze legende waarin niet Prometheus maar de Georgische Amiranani de hoofdrol speelt. De hellingen van deze 5047 m hoge berg zijn erg steil. Kazbek is geliefd bij alpinisten, mede omdat de berg relatief dicht bij Tbilisi ligt. Men beklimt de berg meestal vanuit het zuidoosten via de Gergeti-gletsjer waarbij de Bethlemi-hut een belangrijke overnachtingsplaats is.

Een vergezicht in Chevi dat aan Rusland grenst.

Het 9de-eeuwse Chertvisi-fort torent boven de Mtkvari-rivier uit.

Vardzia

De in een rotshelling uitgehouwen grottenstad Vardzia zie je al van enige afstand liggen. Je kunt er alleen te voet komen. Vardzia is in de 12de eeuw door koning Georgi III als fort gebouwd. Zijn legendarische dochter koningin Tamar heeft er een klooster van gemaakt. In hoogtijdagen woonden en werkten hier zo'n 2000 monniken. Vardzia groeide zo uit tot het belangrijkste religieuze centrum van Zuidwest-Georgië. Een reeks aardbevingen en een aanval door buitenlandse

troepen hebben halverwege de 16de eeuw een einde gemaakt aan de bloei van dit klooster. Tijdens de Sovjetperiode was het zelfs decennialang verboden gebied. Inmiddels is het complex weer teruggegeven aan de kerk en is het weer toegankelijk voor publiek. Het is onder Georgiërs een bijzonder populaire bestemming, vooral omdat de naam van de geliefde koningin Tamar eraan is verbonden. Je vindt haar afbeelding op een van de fresco's in de goed onderhouden **Maria-Hemelvaart-grotkerk**. Deze is nog tijdens haar leven geschilderd. Het grottencomplex bestaat uit verschillende verdiepingen die met elkaar zijn verbonden via trappen en onderaardse gangen. Er zijn nog altijd zo'n 600 grotruimtes intact, die vooral dienst hebben gedaan als woning. Je kunt er heerlijk rondstruinen, al moet je wel uitkijken dat je nergens in- of afvalt, aangezien er maar weinig aan veiligheidsvoorzieningen is gedaan.

► **GROTTENSTAD VARDZIA**. Geopend: dag, 10–19 uur.

Koetaisi

De belangrijkste bestemming in Imeretië is de hoofdstad Koetaisi, aan de rivier de **Rioni**. Na Tbilisi en Batoemi is Koetaisi de grootste stad van Georgië. Al in de tijd van het oude koninkrijk Colchis vervulde Koetaisi een spilfunctie. Nadat koning Bagrat III in de gouden eeuw West- en Oost-Georgië had verenigd, riep hij Koetaisi tot hoofdstad uit. Zijn opvolger, David de Bouwer, Georgië's beroemdste koning, werd in deze stad tot koning gekroond. Maar later riep hij Tbilisi uit tot nieuwe hoofdstad van zijn rijk en dat zou deze stad met de nodige onderbrekingen tot op de dag van vandaag blijven. Om de historische rol van de stad te benadrukken werd op initiatief

Deze fontein in Koetaisi-centrum verwijst naar de 'gouden jaren' van het Colchis-tijdperk.

van de vroegere president Saakasjvili het **Georgische parlement** in oktober 2012 vanuit Tbilisi naar Koetaisi verhuisd. Hij liet hiervoor een nieuw postmodern gebouw neerzetten dat vrijwel geheel uit glas is opgetrokken. Het moest symbool staan voor de transparante politiek die de nieuwe Georgische machthebbers zouden voeren. Dankzij deze verhuizing onderging Koetaisi de laatste jaren een ware metamorfose en is de binnenstad onherkenbaar gemoderniseerd. Vooral het gedeelte rondom het **Boulevardpark** kenmerkt zich door veel moderne eetgelegenheden en winkels. Nabij de stad is zelfs een nieuw **internationaal vliegveld** aangelegd dat ongeveer gelijktijdig met het nieuwe parlement is geopend. Het luistert naar de naam David the Builder Kutaisi International Airport. Inmiddels is het parlement wel weer terugverhuisd naar Tbilisi (2019).

Bagrati-kathedraal

De belangrijkste bezienswaardigheid van de stad is de recentelijk volledig gerestaureerde Bagrati-kathedraal, aan de noordkant van de Rioni. Ze is gebouwd door koning Bagrat III en geldt als een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de Georgische kerkarchitectuur uit de gouden eeuw. De kerk kenmerkt zich door een hoog schip met in het midden een lange cirkelvormige toren. Turkse troepen bliezen de kerk in 1692 gedeeltelijk op en een kleine eeuw later raakte de kathedraal nog ernstiger beschadigd tijdens een Russische belegering (met als doel de Turken te verjagen). Lange tijd stonden de kathedraalruïnes op de Werelderfgoedlijst van UNESCO. Na de recente restauratie heeft UNESCO de kathedraal echter van deze lijst gehaald en verhuisd naar de lijst van bedreigde

Zwarte Zeekust

De Georgische Zwarte Zeekust is vooral aantrekkelijk vanwege de talrijke stranden. Dankzij het subtropische klimaat kan hiervan zeker de helft van het jaar gebruik worden gemaakt; het zeewater kent maandenlang temperaturen van ruim boven de 20 graden. Ten tijde van het communisme kwamen jaarlijks een kleine 4 miljoen mensen uit de gehele Sovjet-Unie in deze regio hun vakantie houden. Na de val van het communisme en de burgeroorlog raakten de badplaatsen in verval. En de populaire noordelijkste regio, Abchazië, heeft zich begin jaren 90 zelfs eenzijdig afgescheiden en is vanuit Georgië niet meer toegankelijk voor toeristen (wel vanuit Rusland). Het goede nieuws is dat de nog wel in Georgië liggende badplaatsen de laatste jaren een opmerkelijke comeback maken en inmiddels beschikken over uitgebreide moderne toeristische voorzieningen! De meeste stranden bestaan uit kiezelstenen, met als een van de uitzonderingen het strand van Oereki (Goeria). Behalve een strandvakantie kun je in deze regio ook een wintersportvakantie boeken (Adzjarië), hoewel je in het laatste geval wel enigszins avontuurlijk ingesteld moet zijn.

< Monument in Batoemi gewijd aan de Azerbeidzjaanse Ali die verliefd wordt op de Georgische Nino, gebaseerd op de gelijknamige roman van Kurban Said.

De hypermoderne skyline van het extravagante Batoemi.

Strandleven

Een geheel andere sfeer tref je aan op en rond de 1,5 km lange **Batoemi Boulevard**, langs het strand met een mooi uitzicht over de Zwarte Zee. Vooral in de zomermaanden wordt hier druk geflaneerd door zowel de lokale bevolking als toeristen. Het strand zelf, bestaande uit grote keien, is dan meestal overbevolkt. Tussen de badgasten ontwaart je regelmatig verkopers met strohoed die warme maiskolven, nootjes en sigaretten aan de man proberen te brengen. Aan de andere kant van de boulevard bevindt zich het **Strandpark**, herkenbaar aan de palmen en cipressen, dat vol staat met restaurants, cafés, kermisattracties en fontein die 's avonds worden verlicht. Opmerkelijk is een enorm **reuzenrad** dat je al van kilometers afstand ziet liggen, vooral 's avonds wanneer dit in talrijke kleuren wordt verlicht. Een badplaats met zo veel allure als Batoemi kan natuurlijk niet zonder **aquarium** en **dolfinarium** – waar je met de dolfinen samen kunt zwemmen – en je vindt er ook nog een ouderwets **poppentheater**.

- > **AQUARIUM**. Geopend: dag. 10–19 uur.
- > **DOLFINARIUM**, www.dolphinarium.ge/ka.

Het Europaplein met het goudkleurige standbeeld van Medea met het Gulden Vlies in de handen.

Gonio, Kvriati en Sarpi

Wanneer je een iets rustiger strandvakantie wenst, heeft het zin om ten zuiden van Batoemi richting de Turkse grens te rijden. Je komt dan de veel kleinere badplaatsjes Gonio, Kvriati en Sarpi tegen. De toeristenvoorzieningen zijn hier de laatste jaren snel toegenomen, maar aan het strand is het vooralsnog een stuk stiller dan rond Batoemi. Bovendien kun je ook meteen een bezoekje brengen aan het mooie, nog redelijk gave verdedigingsfort van Gonio, gebouwd in Romeins-Byzantijns architectonische stijl, dat zowel onder Romeinen en Byzantijnen als Ottomanen heeft gefunctioneerd. Vanaf de verdedigingsmuren heb je een prachtig uitzicht over de omgeving. Wanneer je naar de binnenplaats kijkt, zie je dat deze vol staat met subtropische vruchtenbomen.

Een veel groter terrein met subtropische planten en bomen zijn de **botanische tuinen** die zich 10 km ten noorden van Batoemi bevinden, op **Mtsvane Kotschi**. Je kunt hier uren rondwandelen en hebt soms prachtige vergezichten over de Zwarte Zee. Wanneer je nog een kleine 15 km in noordelijke richting rijdt, kom je in de badplaats **Koboletsi**, die vooral populair is onder jongeren. 's Zomers zijn hier veel terrasjes te vinden en je kunt voor weinig geld bij de plaatselijke bewoners een kamer huren.

Kennismaken met Armenië

Geografisch gezien ligt Armenië in Azië. Toch is het land deelnemer aan belangrijke Europese evenementen als het Eurovisiesongfestival en is het lid van Europese organisaties als de Raad van Europa. Armeniërs zelf krijgen er geen genoeg van om te benadrukken dat ze cultureel en historisch deel uitmaken van Europa. Toch kom je er minder Europese vlaggen tegen dan in Georgië en vind je er veel meer Russische producten zoals auto's. Zelfs de petten en uniformen van de politie lijken op die van hun collega's in Rusland. Tegelijkertijd voel je ook sterker dan in Georgië de invloed van het Midden-Oosten, vooral in de muziek en het eten. In die zin vormt ook Armenië een typisch grensland tussen Europa en Azië, waarbij wellicht het al eeuwenoude Armeens-apostolische geloof de zichtbaarste Europese component is.

< Traditionele kerkkleding in een Armeens-apostolische kerk.

Armenië kent een kleinschalige economie waar oude ambachten nog springlevend zijn.

HEFTIGE TRANSITIE

De Armeense natuur heeft grote nadelen ondervonden van de grootschalige industrialisatie en collectieve landbouw tijdens de Sovjettijd. De communisten maakten in de landbouw op grote schaal gebruik van bestrijdingsmiddelen als DDT, en de in de (chemische) industrie ontstane afvalstoffen verdwenen rechtstreeks in de rivieren. Door het ineenstorten van de communistische planeconomie en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie is hieraan een vrij abrupt einde gekomen. De meeste fabrieksterreinen liggen er verlaten bij. En de collectieve landbouw is door de privatisering in handen gekomen van een groot aantal kleinschalige lokale boerenbedrijven. Zij hebben geen geld voor bestrijdingsmiddelen en hebben daarmee onbewust een traditie van ecologische landbouw ingezet. Dit geldt ook voor de veeteelt, gekenmerkt door kleine kuddes schapen, geiten en koeien die dagelijks door herders naar vruchtbare gronden worden meegevoerd. Je komt ze tijdens een rondreis regelmatig op de weg tegen.

Keuterboertjes en herders vormen samen met kleine handelaars de ruggengraat van de huidige Armeense economie, die sinds het uiteenvallen van de Sovjet-Unie een ware metamorfose heeft ondergaan. Het hoog geïndustrialiseerde, maar grondstofarme Armenië bleef toen abrupt verstoken van energiebronnen en grondstoffen uit de andere Sovjetrepublieken. Doordat ook de enige kerncentrale in het land, Metsamor, buiten werking werd gesteld vanwege een verwoestende aardbeving in het noorden van het land, kwam de Armeense economie in een vrije val terecht. En mede doordat het land in oorlog raakte met buurland Azerbeidzjan vanwege Nagorno Karabach, werd het land vrijwel volledig van de buitenwereld geïsoleerd. De economie kenmerkte zich toen door torenhoge inflatie, achterstallige lonen en betaling in natura. De schaduw economie was heer en meester en de verschillen tussen arm en rijk werden extreem. Aan de ene kant had je de rijke en machtige oligarchen die leefden in weelde, terwijl de ruime meerderheid van de bevolking onder de armoedegrens terechtkwam. Ook de corruptie

Nadat ze vaak tientallen jaren in Rusland hebben gewerkt, kiezen veel gepensioneerde Armeniërs ervoor om hun laatste jaren in hun geboorteland door te brengen.

DE ARMEENSE DIASPORA

Door eeuwenlange buitenlandse bezetting en onderdrukking wordt Armenië al sinds de oudheid geconfronteerd met massale emigratiegolven. Armeniërs vluchtten aanvankelijk vooral naar Europa en Azië, later ook naar Amerika en Australië. Zij slaagden er vaak in hun eigen culturele identiteit te behouden en profileerden zich ook in hun nieuwe thuisland in de eerste plaats als Armeniërs. Dit trok weer nieuwe emigranten uit het thuisland aan en heeft tot een

zekere concentratie van de Armeense diaspora geleid in bepaalde landen, zoals Rusland (de grootste), Frankrijk en de Verenigde Staten. Naar schatting wonen er twee keer zoveel Armeniërs in de diaspora (ongeveer 6 miljoen) als in het land zelf. De diaspora is in de nieuwe thuislanden vaak goed georganiseerd en heeft soms grote politieke invloed op het moederland, in het bijzonder de Armeense diaspora in de Verenigde Staten. Daarnaast zorgen ze voor investeringen en sturen ze veel geld naar het moederland. Ook maken ze een groot deel uit van de buitenlandse toeristen die Armenië bezoeken. Sinds de onafhankelijkheid van 1991 heeft een aantal zich weer in het vaderland gevestigd, hoewel hun voorouders vaak al vele generaties geleden waren vertrokken. Door taal- en cultuurverschillen ervaren ze hier vaak aanpassingsproblemen. Maar zelfs Armeniërs die pas ten tijde van de Sovjet-Unie zijn geëmigreerd, meestal naar Rusland, verlangen vaak weer terug naar hun nieuwe moederland. 'Het was goed toeven daar,' vertelt een van hen, Gevorg, terwijl uit zijn oude autoradiocassetterecorder Russische muziek schettert. 'Ik heb jarenlang in Moskou gewerkt, in de autobranche, had er verscheidene garages en verdiende er heel goed. Vorig jaar ben ik naar Jerevan teruggekomen om voor mijn oude moeder te zorgen, nadat mijn vader was overleden. Het is hier veel lastiger om werk te vinden. Zo gauw zich de mogelijkheid voor doet, ga ik weer terug naar Rusland.'

tierde welig en ging het openbare leven volledig beheersen. Hoewel diverse postcommunistische regeringen hebben geprobeerd de grootste uitwassen van dit economische transitieproces van communisme naar kapitalisme uit te bannen, zijn in de huidige Armeense economie nog veel van de hierboven beschreven misstanden terug te vinden. Wel zijn de autoriteiten er sinds eind jaren 90 weer in geslaagd economische groei te creëren en buitenlandse

✓ EERSTE CHRISTELIJKE STAAT

Volgens de legende zou de ark van Noach zijn gestrand op de berg Ararat en zouden de Armeniërs afstammen van Noachs achterkleinzoon Hajk. Vandaar ook dat de Armeense landsnaam Hajastan luidt. Met meer zekerheid kan gesteld worden dat de eerste staat in de 9de eeuw v.Chr. op het huidige Armeense territorium is ontstaan: Oerartië. Er is minder consensus onder historici of dit de eerste authentieke Armeense staat was. Deze consensus is er wel over het Armeense koninkrijk dat een aantal eeuwen later ontstaat in het gebied rondom het Sevan-meer (huidige Armenië), het Van-meer (huidige Turkije) en het Meer van Urumiye (het huidige Iran). In de 1ste eeuw v.Chr. groeit dit onder koning Tigranes II uit tot een regionale grootmacht. Het strekt zich onder meer uit over het huidige Turkije, Syrië, Libanon, Iran en Irak. In 66 v.Chr. komt een abrupt einde aan deze hoogtijdagen wanneer de Romeinen het Armeense koninkrijk grotendeels bezetten. Een sterk afgeslankt Armenië slaagt er vervolgens nog een lange tijd in om een zekere mate van onafhankelijkheid te bewaren, maar uiteindelijk zal het een vazalstaat van Rome worden. In deze periode vinden ook christelijke zendelingen hun weg naar Armenië. Volgens de overlevering slaagt Gregorius de Verlichter erin om in het jaar 301 de Armeense koning Tiridates III te bekeren na eerst dertien jaar in Khor Virap gevangen te hebben gezeten. Hiermee wordt Armenië de eerste christelijke staat in de wereld. De Armeense kerk ontwikkelt zich tot de Armeens-apostolische kerk, vernoemd naar de apostel Bartolomeüs, die ook beschermheilige is van Armenië. De kerk heeft zich in een geheel eigen richting ontwikkeld en is uitgegroeid tot de belangrijkste drager van de Armeense identiteit. Gregorius de Verlichter wordt het eerste hoofd van deze Armeense kerk die als titel katholikos krijgt.

✓ VERDEELD EN OVERHEERST

In de 4de eeuw n.Chr. wordt Armenië opgedeeld tussen het Byzantijnse Rijk (het Westen) en het Perzische Rijk (het Oosten). Er breekt een lange periode van onrust en vreemde overheersing aan. Naast de Byzantijnen en de Perzen heersen ook de Arabieren en de Turken over Armenië. In de 9de eeuw slaagt de Armeense koning Asjot I, telg uit de Bagrationi-familie, erin om weer een Armeens koninkrijk te stichten met als hoofdstad de stad Ani, die nu net over de grens met Turkije ligt. Het zou in de 12de eeuw weer ten onder gaan door Turkse en Mongoolse verovering, met uitzondering van het aan de Middellandse Zee gelegen Armeense koninkrijk Cilicië, dat uiteindelijk in de 14de eeuw verdwijnt.

Veel Armeniërs vluchten al in deze periode naar Europa of Azië en er ontstaat een belangrijke Armeense diaspora. Achterblijvers vormen een christelijke minderheid in een moslimomgeving. Het westelijke deel wordt deel van het Ottomaanse Rijk, het oostelijke wordt Perzisch. Dat de Armeniërs er in deze eeuwen toch in slagen hun eigen culturele identiteit te behouden, is vooral

Armeense kerk gaat uit in Amsterdam (gravure 1788).

ARMENIËRS IN NEDERLAND

Er wonen naar schatting zo'n 20.000 Armeniërs in Nederland. De allereerste Armeniër die zich ooit in Nederland heeft gevestigd, zou Sint-Servatius zijn die in de 4de eeuw n.Chr. bisschop van Maastricht is geweest. De eerste Armeense gemeenschap in Nederland ontstond in de 17de eeuw, toen steeds meer Armeense handelaren zich voor kortere of langere tijd in Amsterdam vestigden. Zij speelden vooral een rol in de handel tussen Nederland en Rusland. In die periode werd Amsterdam een belangrijk centrum voor het drukken van Armeense boeken, inclusief de eerste Armeense bijbel. In de 18de eeuw namen de Armeniërs zelfs een eigen Armeens-apostolische kerk in gebruik, aan de Kromboomsloot in Amsterdam. Deze kerk is sinds 1989 opnieuw in gebruik door de Armeense gemeenschap. Begin 19de eeuw was ze in handen van de rooms-katholieke kerk, omdat er in die periode nagenoeg geen Armeniërs meer in Amsterdam woonden. Pas in de 20ste eeuw zouden Armeense emigranten zich weer in Nederland vestigen. Het eerste groepje arriveerde in Nederland na de genocide van 1915, voornamelijk afkomstig uit Oost-Turkije. Een tweede groep kwam naar Nederland na de onafhankelijkheid van Indonesië in de jaren 50 en 60. Zij waren al in de 16de en 17de eeuw in Nederlands-Indië terechtgekomen en hadden inmiddels een Nederlands paspoort gekregen. Een grotere groep Armeniërs kwam in de jaren 70 naar Nederland. Zij maakten deel uit van de gastarbeiders die destijds in Turkije werden geronseld om in Nederland te komen werken. Zij vestigden zich vooral in Twente, waar zich nu een van de grootste Armeense gemeenschappen van Nederland bevindt. In diezelfde periode kwam ook een stroom Armeense politieke vluchtelingen op gang. Aanvankelijk kwamen ze vooral uit Iran en Irak, en na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie ook uit Rusland, Azerbeidzjan en Armenië zelf.

woningen zijn gebouwd. Dit gebeurt pas onder de Russische overheersing. De Russen bouwen ook neoclassicistische overheidsgebouwen en kazernes in het land. Maar het zijn vooral de Sovjets die verantwoordelijk zijn voor een belangrijk deel van het aanzicht van het huidige Armenië. Zo is het centrum van Jerevan in de jaren 20 en 30 volledig opnieuw vormgegeven volgens de richtlijnen van het socialistisch-realisme, zich kenmerkend door neoclassicisme met Russisch-Byzantijnse en Russisch-barokke invloeden. In Jerevan en andere grote steden verschijnen ook veel woonblokken in deze stijl, met hoge plafonds en veel ornamenten. De bijnaam van deze woningen is Stalinski, naar Sovjetleider Stalin. Ze zijn populair om hun goede kwaliteit. Ze zijn een stuk beter dan de Chroesjtsjovki, gebouwd in de periode erna, onder Chroesjtsjov. Zij kenmerken zich door kleine ramen, lage plafonds en een zeer beperkt leefoppervlak. Na de onafhankelijkheid verrijzen er vooral in Jerevan steeds meer moderne westerse gebouwen, bijvoorbeeld aan de Noordelijke Avenue.

SCHILDERKUNST

Schilderkunst in Armenië is lange tijd uitsluitend een religieuze aangelegenheid (miniaturen en fresco's) geweest. Als individuele kunstvorm ontwikkelt ze zich pas in de loop van de 19de eeuw tijdens de Russische overheersing. Hierdoor komen Armeense kunstenaars op grote schaal in aanraking met moderne Europese ontwikkelingen op dit gebied. Ze gaan steeds vaker in Rusland of zelfs in Europa studeren en nemen nieuwe ideeën mee terug.

De bekendste 19de-eeuwse Armeense schilder is wellicht Hovhannes Aivazian (1817–1900), beter bekend onder zijn Russische naam Ivan Aivazovski. Hij leefde en werkte het grootste deel van zijn leven op het dan nog Russische schiereiland de Krim en schilderde vooral zeegezichten. Zijn beroemde tijdgenoot Vardges Suriant (1860–1921) schilderde vooral gebeurtenissen uit de Armeense geschiedenis en zijn werken zijn nog steeds erg geliefd.

De succesvolste 20ste-eeuwse Armeense schilder, Martiros Sarjan (1880–1972) is vooral bekend geworden om zijn veelkleurige landschappen. Een van zijn leerlingen is de geliefde Minas Avetisjan (1928–1975), die onder meer (veelkleurige) historische doeken heeft geschilderd met thema's als de Armeense genocide. Net als veel andere kunstenaars ondervond Avetisjan grote problemen met de communistische machthebbers vanwege het heersende socialistisch-realisme. Zij zijn onder meer verantwoordelijk voor het in brand steken van zijn studio, waarbij veel van zijn werk verloren is gegaan. Andere kunstenaars kozen er daarom voor uitsluitend underground te werken. Pas sinds de Armeense onafhankelijkheid kunnen schilders weer alles maken wat ze willen zonder te worden lastiggevalen door de autoriteiten. Vooral in Jerevan zie je een grote opbloei van schilderkunst. Er zijn meerdere kunstgalerieën en verschillende kunstmarkten in de open lucht.

De uitvoering van een Armeense opera in de Armeense taal.

LITERATUUR

Nadat Mesrop Masjots in 405 n.Chr. het Armeense alfabet had vormgegeven, werden al snel op grote schaal Armeense teksten geschreven. Naast religieuze werken betreft dit ook werken over de Armeense geschiedenis. Als klassieker uit de middeleeuwen beschouwt men *Het boek van smart* van de dichter Gregori van Narek. Het is geschreven rond het jaar 1000 en het is een soort handleiding bij gebeden. Uit dezelfde periode zou ook het nationale epos *David van Sassoen* stammen, dat in het teken staat van het verzet tegen buitenlandse onderdrukkers. Het is in het huidige Armenië nog altijd populair en het is in het Nederlands vertaald door Anna Maria Mattaar.

Bekend in de gehele Kaukasus is de Armeense dichter en liedjesschrijver Aroetjoen Sajadjan, beter bekend als Sajat Nova (1717–1795). Hij schreef honderden liefdesgedichtjes en -liedjes en wordt daarom ook wel de koning van het lied genoemd. De Armeense filmregisseur Sergej Paradzjanov heeft een film over zijn leven gemaakt, *De kleur van granaatappels*. Een echte eigen Armeense literatuur ontwikkelde zich pas in de loop van de 19de eeuw, waarbij schrijver Chatsjatoer Abovian (1809–1848) als pionier wordt beschouwd. Zijn bekendste werk is de historische novelle *Wonden van Armenië*, gewijd aan het lot van het Armeense volk. Een populaire dichter uit de 19de eeuw is Hovhannes Toemanjan (1869–1923), vooral bekend om zijn gedicht *Anoesj*, dat vertelt over de tragische liefde tussen de jonge herder Saro en het meisje Anoesj.

Een succesvolle dichter uit de eerste helft van de 20ste eeuw is Jegishe Charents (1897–1937). Aanvankelijk enthousiast over het Sovjetcommunisme raakt hij in de loop van de jaren 20 teleurgesteld. Vanwege zijn satirische stijl ondervindt hij toenemende problemen met de communistische autoriteiten. In 1933 wordt hij gearresteerd en vier jaar later sterft hij in de gevangenis.

Jerevan

Bij een eerste blik op Jerevan heb je niet meteen de indruk dat je in de Transkaukasus bent. Je ziet er vooral veel strakke neoclassicistische gebouwen, vaak opgetrokken uit rozebruin tufsteen. Dit komt doordat het stadscentrum in de jaren 20 van de vorige eeuw aan de hand van een groots masterplan volledig is geherstructureerd en gemoderniseerd. Daarbij zijn nagenoeg alle oude gebouwen afgebroken. Maar wanneer je gaat rondwandelen en je je mengt in het lokale stadsleven, ontdek je al snel het oriëntaalse karakter van de stad. Dit uit zich bijvoorbeeld in de vele groepjes mannen die midden op straat nardi (backgammon) spelen, het overaanbod aan sjasliks en de emotionele wijze van omgang met elkaar. Het mondaine karakter komt weer tot uiting in het volop flaneren van de tot in de puntjes verzorgde elite van de stad en de talrijke terrassen die van mei tot oktober vol zitten.

< Het Armeense ministerie van Financiën en Economie, gelegen aan het plein van de Republiek.

De minaret van mooi gerestaureerde Blauwe Moskee in Jerevan.

Masjtots

Op de kruising van de Sarjan-straat en de Masjtots Avenue vind je het **Museum voor Moderne Kunst**, dat voornamelijk Armeense kunst uit de tweede helft van de 20ste eeuw tentoonstelt. Wanneer je nu naar links de Masjtots inslaat, zie je al snel aan je rechterhand een nogal curieus vormgegeven bruinkleurig gebouw met een ronde boog met terugkerende afbeeldingen van pauwen en korenaren. Dit is een **voormalige sjoeka, een overdekte groente- en fruitmarkt**, die recentelijk is omgebouwd tot een moderne supermarkt. Er schuin tegenover zie je de schitterende blauw-wit-gele moza-

ieckfaçade van het enige nog actieve islamitische gebedshuis in de stad, de uit 1765 stammende **Blauwe Moskee**. Deze wordt gefinancierd vanuit Iran en getolereerd vanwege de goede politieke betrekkingen tussen Armenië en Iran. Een stuk verder aan de rechterkant, iets van de Masjtots af, vind je de actieve Armeens-apostolische **Sint Sargis-kerk**. Deze is sinds de 17de eeuw verschillende keren flink gerestaureerd en staat bekend om haar mooie religieuze koorzang tijdens de zondagdiensten. Schuin achter deze kerk, vlak aan de oevers van de Hrazdan, ligt het **Sergej Paradzjanov-huismuseum**. Dit knusse en kleurige museum is gewijd aan leven en werk van de excentrieke Armeense filmregisseur Sergej Paradzjanov en omvat ook kunstwerken van zijn hand (zie kader p. 192).

Je bent nu vlak bij de Haghtanak-brug over de Hrazdan. Aan de overkant zie je de **Jerevan-cognacstokerij**. Hier wordt al sinds de 19de eeuw de beroemde Armeense Ararat-cognac gestookt. Je kunt hier een interessante en professionele rondleiding krijgen waarbij je een indrukwekkende inkijk krijgt in de Armeense stooktradities. Uiteraard mag je als afsluiting verschillende cognacsoorten proeven, zorg er dus voor dat je niet hoeft te rijden!

- > **MUSEUM VOOR MODERNE KUNST**, www.mamy.am/index.php/en.
Geopend: di.–zo. 11–18 uur.
- > **BLAUWE MOSKEE**. Geopend: dag. 10–13 en 15–18 uur.
- > **SERGEJ PARADZJANOV-HUISMUSEUM**, www.paradzjanovmuseum.am/en.
Geopend: dag. 10.30–18 uur.
- > **JEREVAN-COGNACSTOKERIJ**, en.araratbrandy.com. Geopend: ma.–vr.
10–17 uur. Rondleidingen moeten worden gereserveerd via tel. (10-)540000.

Het groene zuiden

Sint Gregorius-de-Verlichter-kathedraal

Kort voor de Haghtanak-brug kun je vanaf de Masjtots naar rechts de Gregorius-de-Verlichter-straat in slaan. Hier vind je een grote concentratie aan stadsparken, waarvan het **Theaterpark** het prettigste is. Niet zo ver hiervandaan ligt aan de Tigran Mets Avenue een enorm **monument** van een strijder met een vervaarlijk zwaard in de hand zittend op een paard. Dit is generaal **Zoravar Andranik**, die in 1918 de Turken versloeg bij het plaatsje Sardarapat. Achter hem zie je de **Sint Gregorius-de-Verlichter-kathedraal** opdoemen, de grootste kathedraal van Armenië. Deze is gebouwd ter ere van het 1700-jarig bestaan van het Armeense christendom en is in 2001 in gebruik genomen. In de kathedraal is het veel lichter dan in andere Armeens-apostolische kerken. Reden is het grote aantal ramen dat de kathedraal rijk is. De kerk is vernoemd naar de Armeense heilige Sint-Gregorius, wiens relikwieën in deze kathedraal zijn ondergebracht.

Jerevan kent een keur aan Armeens-apostolische kerken waar je regelmatig de heilige mis kunt bijwonen.

Vernissage-markt

Achter de kathedraal begint het uitgestrekte **Oghakadzjev-ringpark** met veel terrasjes, romantisch gelegen aan een waterstrook met veel bomen. In een zijpark, de groenstrook van de Bjuzand-straat, ligt een van de leukste attracties van Jerevan: de **Vernissage-markt**. Op deze uitgestrekte openluchtmarkt vind je een scala aan Armeense souvenirs, vaak handgemaakt. Ook worden er tweedehandsspullen verkocht, inclusief Sovjetprullaria. Aan de Bjuzand-straat bevindt zich ook nog het **Armeens Centrum voor Moderne Experimentele Kunst**, dat vooral werken van jonge Armeense kunstenaars toont. Als je hiervandaan de Bjuzand-straat in noordelijke richting uit loopt, kom je uiteindelijk weer op het Plein van de Republiek

- > **ARMEENS CENTRUM VOOR MODERNE EXPERIMENTELE KUNST**, www.accea.info/en, www.accea.info. Geopend: ma.–za. 11–17 uur.

✎ BUITEN HET CENTRUM

Noordoostelijke richting

Ook buiten het centrum bevinden zich interessante bezienswaardigheden. Zo ligt net ten noorden van het centrum het uitgestrekte en uiterst prettige

Overal in Armenië kom je straatmuzikanten tegen, van wie er in ieder geval een persoon de doedoek bespeelt.

POPMUZIEK IN ARMENIË

Armeense taxichauffeurs hebben vaak Russische popmuziek op staan. En zelfs Armeense popartiesten zingen niet zelden in de Russische taal. Maar dankzij de grote Armeense diaspora in het Westen zingen veel Armeniërs ook in het Engels of Frans en zijn ze in het Westen soms uitgegroeid tot veelgevraagde artiesten. Een van de bekendste Armeense muzikale exportproducten is natuurlijk de Frans-Armeense zanger Charles Aznavour, die in de jaren 70 van de vorige eeuw hits had met 'The Old Fashioned Way' en 'She'. Op markten in Armenië is zijn beeltenis te vinden op souvenir-T-shirts. Ook de Amerikaanse zangeres Cher, die een wereldhit had met 'Believe' heeft Armeense roots. Maar de huidige Armeense jeugd zal het meest trots zijn op de in hardrockkringen internationaal bekende metalband System Of A Down, bekend van de hit 'Chop Suey'. De band is weliswaar Amerikaans, maar alle leden zijn van Armeense afkomst. In de Armeense cd-winkel is het niet vreemd illegaal gekopieerde westerse waar als nieuw product tegen te komen. Materiaal van lokale artiesten is wel op de originele dragers verkrijgbaar. Wat opvalt in die Armeense popmuziek, is de kruisbestuiving tussen popmuziek en traditionele folkinstrumenten. In de vaak modern geproduceerde muziek met synthesizers is ook ruimte voor de traditionele instrumenten, zoals de doedoek. Dit op een klarinet lijkend blaasinstrument is gesneden uit abrikozenhout. De rietblazer is voor een paar tientjes te koop op de markt en is een gewild souvenir.

(Menno Visser, popjournalist)

Sardarapat

Wanneer je terug op de hoofdweg komt, kun je in noordelijke richting in de verte de enige (en sterk verouderde) **kerncentrale** van Armenië zien. Wanneer je je reis in westelijke richting vervolgt, kom je na het stadje Armavir het met vijf grote adelaars uitgeruste **oorlogsmonument van Sardarapat** tegen. Op deze plek slaagde in 1918 de Armeense generaal Andrenik erin de Turken te verslaan die toen probeerden geheel Armenië te bezetten. Het nabijgelegen **Etnografisch Museum** is deels aan deze veldslag gewijd. > **ETNOGRAFISCH MUSEUM**. Geopend: di.-za. 10-17, zo. 10-15 uur.

ARAGATSOVN

Aragatsotn ligt ten noordwesten van Jerevan. De naam betekent 'een voet van de Aragats' en deze berg ligt inderdaad in het noorden van deze provincie. De hoofdstad is **Asjtarak** waar je onder meer de kleine 7de-eeuwse **Karmravor-kerk** aantreft. Wanneer je vanaf hier de hoofdweg in westelijke richting neemt, kom je na zo'n 30 km in **Aruch**, waar je het prachtige, eveneens uit de 7de eeuw stammende **Aruchavank-klooster** kunt bekijken. En de **kathedraal** in het nog westelijker gelegen **Talin** komt eveneens uit de 7de eeuw. Ze bestaat deels uit rood tufsteen en kenmerkt zich door ornamenten. Zo'n 6 km ten zuiden van Talin staat in het plaatsje **Dasjtadem** een indrukwekkend 9de-eeuws **fort** met later toegevoegde wachttorens.

Rond de Aragats

Sinds het moment dat je vanuit Asjtarak de hoofdweg in westelijke richting rijdt, kun je onafgebroken aan de noordelijke kant van de hoofdweg de vier pieken van de Aragats zien liggen. Om er dichterbij te komen, kun je het beste al bij Agarak de hoofdweg in noordelijke richting verlaten. Je komt dan al snel het **Astrofysisch Observatorium van Bjoerakan** tegen, waarvan de 2,6 m lange telescoop de op één na grootste van Europa is. Ten noordwesten hiervan ligt op een hoogte van 2300 m het nog redelijk gave 11de-eeuwse **fort Amberd**. Om er te komen moet je eerst wel een steile weg omhoog afleggen. Wanneer je verder richting de Aragats rijdt, kom je na een lange en moeizame tocht uit bij het zeer heldere **Kari-meer** dat op 3190 m hoogte ligt. Dit is tevens het einde van de weg; er is ook geen enkel pad meer aanwezig. Bij mooi weer heb je hier een prachtig uitzicht. Vanaf dit punt kun je de laagste piek van de Aragats, de zuidpiek, beklimmen (3879 m). De hoogste piek ligt op 4090 m en is nageenog altijd bedekt met sneeuw. Overigens tref je rond de Aragats veel schapenkuddes. Hun herders behoren meestal tot de Jezidi-minderheid (zie p. 170).

Parallel aan de rivier de Kashag

Voor de bezichtiging van de twee mooiste middeleeuwse kloosters van de provincie Aragatsotn moet je terug naar Asjtarak. Voordat je daar de hoofdweg in noordelijke richting neemt, kan het nog de moeite waard zijn een

Het groene noorden

Het noorden van Armenië is opvallend groener dan het zuiden van het land. Je vindt er veel goed geconserveerde historische bezienswaardigheden, maar ook de natuur is hier mooi en soms zeer spectaculair. Er is in dit gebied een afwisselend aanbod aan toeristische attracties. Zo kunnen liefhebbers van waterrecreatie hun hart ophalen in Gegharkunik (Sevan-meer en badplaats Sevan) en komen wandelaars vooral aan hun trekken in Tavoetsj, met name in het Dilidzjan Nationaal Park. In Lori tref je een concentratie van historische kloosters (zoals Haghpat en Sanahin) aan, terwijl je in Shirak vooral rust kunt vinden aangezien de meeste bezienswaardigheden hier (zoals Marmasjen) buiten de doorgaande toeristische routes liggen.

< Het mooi gerestaureerde, oranjeleukige Marmasjen-klooster ligt vlak bij de stad Gjoemri.

MIJN KEUZE-TOP 5

- 1 De vele eeuwenoude chatsjkars bewonderen in Noratus aan het Sevan-meer
- 2 Het curieuze Mikojan-museum bezoeken met in de voortuin een heuse MiG-straaljager
- 3 Rondslenteren nabij het afgelegen gave 10e-eeuwse klooster Marmasjen, niet ver van Gjoemri
- 4 Genieten van een uitgebreide kaart en aardig personeel in restaurant Oasis in Vanadzor
- 5 Heerlijk ontspannen slapen en zwemmen in het luxe Hotel Avan Dzoraget aan Debed-rivier

14

ORIËNTATIE

Tot het groene noorden behoren in deze reisgids behalve de strikt noordelijk gelegen provincies Shirak, Lori en Tavoesj ook het meer oostelijk gelegen Gegharkunik, dat voor meer dan de helft uit het Sevan-meer bestaat. Vanwege de talloze bossen is Tavoesj de groenste provincie, maar ook Lori is voor Armeense maatstaven groen te noemen. Hoewel de meeste bestemmingen vanaf Jerevan in één dag bereikbaar zijn, is het in de meeste gevallen verstandig een of meer overnachtingen in de regio zelf te plannen. Wanneer je van plan bent na je verblijf in Armenië het buurland Georgië te bezoeken, is het praktisch om onderweg meteen een bezoek aan de noordelijke provincies te brengen. Alle belangrijke grensovergangen naar Georgië bevinden zich namelijk in deze regio.

SHIRAK

Shirak, in het noordwesten van Armenië, ligt op een hoog, dunbevolkt plateau dat grotendeels bestaat uit steppen. Er zijn hier tientallen bergtoppen boven de 2500 m, waaronder een van de hoogste van Armenië: de **Atsjkasar** op de grens met de oostelijker gelegen provincie Lori (3961 m). Shirak grenst in het noorden aan Georgië en in het westen aan Turkije. Die laatste grens is hermetisch afgesloten.

Gjoemri

De centraal gelegen provinciehoofdstad Gjoemri is na Jerevan de grootste stad van Armenië. Volgens Armeniërs heeft de bevolking hier een beter gevoel voor humor dan andere landgenoten. Bovendien heeft haar taal beduidend meer West-Armeense invloeden dan het Armeens dat elders in het land wordt gesproken. De stad heeft haar huidige aanzien in de 19de eeuw gekregen toen ze de belangrijkste Russische garnizoensstad van Armenië werd en een veel belangrijkere rol speelde dan Jerevan. De op dat moment nog Aleksandropol

14

Het groene noorden

genoemde stad werd volgebouwd met typisch Russische neoclassicistische gebouwen die je ook nu nog op grote schaal aantreft (veel meer dan in de rest van Armenië). In de Sovjettijd was de naam Leninakan, en zo heette de stad nog toen ze in 1988 werd getroffen door een zware aardbeving. Tienduizenden inwoners vonden de dood en het grootste deel van de stad werd verwoest. Inmiddels is de stad weer grotendeels opgebouwd, maar je ziet tussendoor soms nog vernielde gebouwen staan. Ook opvallend zijn de Russische soldaten die je ziet: in Gjoemri bevindt zich een grote Russische legerbasis, die verantwoordelijk is voor de bewaking van de Armeens-Turkse grens.

19de-eeuwse kerken

Gjoemri kent een leuk centrum inclusief een lange flaneerboulevard en een groot plein met fonteinen. De voornaamste bezienswaardigheid vormt de aan de noordkant van dit plein gelegen indrukwekkende 19de-eeuwse **Astvat-satsin-kerk**. Je herkent deze aan de prominent in de voortuin liggende resten van een vroegere kerk, waaronder een aantal granieten koepeldaken. Andere interessante kerkgebouwen zijn de **Sint-Nisjan-kerk** en de **Russisch-orthodoxe kerk**, die beide eveneens in de 19de eeuw zijn verzezen.

Areni-wijn te koop in Coca-Cola-flessen, vooral bedoeld voor chauffeurs uit het islamitische Iran.

REIZEN NAAR HET GEÏSOLEERDE ZUIDEN

Armenië bevindt zich geografisch gezien in een geïsoleerde positie, aangezien zijn belangrijkste buitengrenzen – met Turkije en Azerbeidzjan – hermetisch zijn afgesloten. Een paar honderd kilometer rijden over de enige transportroute van Jerevan naar de zuidelijke

grens met Iran is voldoende om te begrijpen hoe intens geïsoleerd het land ligt. Maar ook hoe verschillend de bevolking hiertegenaan kijkt en mee omgaat. Al snel buiten Jerevan loopt de snelweg vlak langs de grens met Turkije, herkenbaar aan veel prikkeldraad en wachttorens. Als je goed kijkt zie je daarachter minaretten, terwijl daarbovenuit de 5137 m hoge en met eeuwige sneeuw bedekte Ararat-berg torent. Hoewel deze berg voor Armeniërs heilig is, ligt deze dus op Turks grondgebied en hij is vanwege de afgesloten grens onbereikbaar. Wel verschijnen er in de Armeense media regelmatig berichten over de mogelijke opening van deze grens. Ashot, die aan de kant van de weg fruit verkoopt, zou dit verwelkomen. 'Dan kunnen we eindelijk zonder problemen onze historische grond bezoeken. En natuurlijk is het goed voor onze handel.' Maar de naast hem staande Karen moet hier niets van weten, want daarmee zou Armenië volgens hem de huidige grenzen voorgoed accepteren. Hij pakt er een historische kaart van Armenië bij met daarop grote delen van Oost-Turkije en Noord-Iran. 'Nog voordat ik sterf, zal dit allemaal weer Armeens zijn!' roept hij opgewonden. Daarbij wijst hij nadrukkelijk naar het gebied ten westen van Armenië rondom het Van-meer dat in het huidige Oost-Turkije ligt. 'Eén grote oorlog, waarbij het sterke Armeense leger als grote overwinnaar uit de strijd zal komen!' Volgens hem gaat het daarbij niet alleen om Turks en Iraans grondgebied, maar ook om dat van Azerbeidzjan, met name de enclave Nachitsjevan. Deze enclave zouden we al snel op onze weg tegenkomen, want op een gegeven moment gaat de Turkse grens vrijwel automatisch over in de grens met deze enclave, die ooit grotendeels door Armeniërs werd bewoond. Vervolgens blijft de weg meer dan 100 km min of meer parallel aan deze grens lopen. Ook hier is vanaf de weg de grenslijn zo nu en dan goed zichtbaar: deze loopt gedeeltelijk over de top van een enorme bergketen waar je soms een wachttoren of militairen ziet. Dichter bij de weg zelf zijn op sommige plekken extra dijken opgeworpen en roadblocks aangebracht, waarschijnlijk een voorzorgsmaatregel voor het geval ze worden aangevallen. Het steeds

ruiger en droger wordende landschap in dit zuidelijke deel van Armenië is inmiddels vrijwel geheel leeg. Wanneer we onderweg even stilstaan bij een kioskje om wat te drinken, blijkt de verkoper een Armeense vluchteling uit Azerbeidzjan te zijn. Hij wijst naar een in de verte liggende hoge bergketen aan de andere kant van de weg, precies tegenover Nachitsjevan. 'Dat is Nagorno Karabach,' zegt hij trots. 'Daar is het allemaal om te doen geweest.' Hij blijkt in 1989 te zijn gevlucht uit de Azerbeidzjaanse hoofdstad Bakoe en woonde eerst een aantal jaren in Nagorno Karabach. Toen daar de oorlog uitbarstte, vertrok hij naar het Armeense moederland om hier een nieuw bestaan op te bouwen. Inmiddels komen we steeds dichterbij de enige grens in Zuid-Armenië die wel open is, namelijk die met Iran. Je merkt dit ook aan de steeds grotere aantallen vracht- en tankwagens die een Iraans kenteken voeren. De afgelopen jaren is de intensiteit van dit transitverkeer snel toegenomen en de bevolking in deze regio heeft daar slim op ingespeeld door massaal waren en diensten aan te bieden langs deze doorgangsweg. Je komt regelmatig drukbezette eethuisjes tegen die hun uithangborden in het Perzisch hebben opgesteld en Iraanse muziek draaien. En ook de wijnverkopers tonen zich uiterst tevreden. 'We hebben de laatste tijd niet te klagen over onze verkoop,' zegt verkoopster Marina met een glimlach. 'De Iraanse vrachtwagenchauffeurs slaan op de terugweg graag forse hoeveelheden van onze wijn in. Alleen willen ze deze niet in gewone flessen meenemen, maar in grote plastic Coca-Cola-flessen zoals u ziet. Om geen problemen te krijgen met hun douane. Vanwege hun geloof, begrijpt u?'

Goris en Khndzoresk

Ten noordoosten van Zorats Karer, aan de grens met Azerbeidzjan, ligt de meestal met sneeuw bedekte bergtop **Mets Ishkhanasar**, die 3584 m hoog is. Zo'n 10 km ten zuidoosten van deze berg ligt het aangename 19de-eeuwse stadje **Goris**. Hiervandaan loopt de belangrijkste doorgangsweg naar Nagorno Karabach en tijdens de oorlog om deze enclave zijn ook hier slachtoffers gevallen. Er hangt hier een gemoedelijke sfeer en het centrum kent opvallend veel grote, vrijstaande woningen. In het stadje is onder meer het **Museum voor Regionale Geschiedenis**, met een opmerkelijk rijke collectie archeologische vondsten, maar ook oude tapijten en klederdrachten, te vinden. Zo'n 10 km in oostelijke richting ligt nabij de Azerbeidzjaanse grens in een diepe kloof het grottendorp **Khndzoresk**. De in een helling van zacht vulkanisch sedimentgesteente uitgehouwen grotwoningen zijn al sinds de 19de eeuw verlaten en worden voornamelijk gebruikt als schuilplek bij slecht weer door lokale herders en hun vee. Ze willen trouwens graag op de foto!

> **MUSEUM VOOR REGIONALE GESCHIEDENIS**. Geopend: ma.–vr. 9–18 uur.

GEORGIË

ADRESSEN EN WEBSITES

Ambassades en consulaten

Georgië

- Nederlandse ambassade, Pixelcenter 34, Ilja Tsjavtsjavadze Avenue 34, 0179 Tbilisi, tel. +(995-32) 276200, nederlandwereldwijd.nl/landen/georgie/over-ons/ambassade-in-tbilisi.
- Belgisch consulaat, Shanidze-straat 3, 380009 Tbilisi, tel. (+995-32)231558, pierre_orloff@access.sanet.ge.

Nederland

- Georgische ambassade, Lange Vijverberg 12, 2513 AC Den Haag, tel. 070-3029080, e-mail: consulinfo@mfa.gov.ge, netherlands.mfa.gov.ge.

België

- Georgische ambassade, Pater Eudore Devroye-straat 245, 1150 Sint-Pieters-Woluwe, (+32)27611190, info@georgia-embassy.be, belgium.mfa.gov.ge.

Websites

Er is een groot aanbod aan toeristische achtergrondinformatie over Georgië. Zo hebben tal van toeristische attracties in Georgië een eigen website, vaak ook in de Engelse taal. Zie ook in de verschillende hoofdstukken van dit boek. Daar-

naast zijn er talloze Engelstalige Georgische kranten, toeristische instellingen en reisorganisaties (ook Nederlandse) die op hun website een rijk aanbod aan feiten en praktische tips hebben. Hieronder vind je daarom een kleine selectie, waarbij vooral is gekozen voor algemene websites waar je kunt doorklikken naar specifiekere thema's.

- www.ruraltourism.ge (www.elkana.org.ge/rural-tourism/index.php?action=0&lang=eng) Websites gewijd aan agro-toerisme in Georgië, met achtergrondinformatie en doorverwijzingen naar locaties en accommodatie bij families.
- meteo.gov.ge Website met Engelstalige weerberichten en live webcams vanuit plekken in Georgië.
- home.unet.nl/georgica Nederlandse website met cultureel nieuws en achtergrondinformatie over Georgië, incl. agenda met Georgische activiteiten in Nederland.
- www.bagrations.nl Website van de Bagrationstichting, de grootste Georgische organisatie in Nederland, incl. aankondigingen van interessante activiteiten, achtergrondinformatie en nuttige weblinks.
- www.georgianjournal.ge, www.messenger.com.ge en www.geotimes.ge Websites van Georgische kranten in de Engelse taal, incl. uitgebreide culturele agenda's en reisrubrieken.

ARMENIË

ADRESSEN EN WEBSITES

Ambassades en consulaten

Armenië

- Nederlandse ambassade in Georgië, zie p. 263.
- Belgisch consulaat, David Anhaght-straat 10-2, 0037 Jerevan, tel. (+374-10)289686, grigorbadyan@yahoo.com.

Nederland

- Armeense ambassade, Laan van Meerdervoort 90, 2517 AP Den Haag, tel. 070-3311002, www.netherlands.mfa.am.

België

- Armeense ambassade, Montoyerstraat 28, 1000 Brussel, tel. 02-3484400, fax 02-3484401, armembel@skynet.be, www.belgium.mfa.am.

Websites

Er bestaat een groot aanbod aan toeristische achtergrondinformatie over Armenië. Toeristische attracties hebben dikwijls een eigen website, vaak ook in het Engels. Zie in dit verband ook de websites die worden genoemd in de verschillende hoofdstukken van dit boek. Daarnaast zijn er talloze toeristische instellingen en reisororganisaties (ook Nederlandse) die op hun website een rijk aanbod aan feiten en praktische tips hebben. Hieronder vind je daarom slechts

een kleine selectie, waarbij vooral is gekozen voor algemene websites waar je kunt doorklikken naar specifiekere thema's.

- www.armeniapedia.org
Prachtig geïllustreerde, in Armenië gespecialiseerde webencyclopedie, incl. een groot aantal toeristische tips en verwijzingen.
- www.tacentral.com
Praktische reisgids met veel inhoudelijke toeristische en culturele informatie en doorverwijzingen naar andere websites.
- aia.am/cultural-events
Handige en beste culturele agenda voor Jerevan.
- www.abovian.nl
Website van de Armeense Culturele Associatie in Nederland, de grootste Armeense vereniging in Nederland. Incl. aankondigingen van interessante activiteiten en nuttige weblinks.
- www.asbarez.com, www.armradio.am
Websites van Armeense kranten in de Engelse taal incl. culturele agenda's en reisrubrieken.

REISDOCUMENTEN

Inwoners van Nederland en België hoeven voor een bezoek aan Armenië geen visum meer aan te schaffen. Reizigers die een bezoek willen brengen aan de eenzijdig onafhankelijk verklaarde Armeense enclave Nagorno Karabach moeten hiervoor wel een visum hebben. Zij kunnen dit aanschaffen bij het desbetreffende consulaat in Jerevan. Aangezien deze enclave

niet in deze reisgids wordt besproken, kun je voor meer informatie het beste een van de eerdergenoemde websites raadplegen.

REIZEN NAAR ARMENIË

Armenië kent geen verschil tussen zomer- en wintertijd. In de zomer is het er 2 uur later dan in Nederland en België, in de winter is het tijdsverschil 3 uur. Gezien de grote afstand en de relatief slechte wegen in en nabij Armenië is het vliegtuig het meest geschikte vervoermiddel om er te komen. Je kunt vanuit Nederland noch vanuit België rechtstreeks naar Armenië vliegen. Je bent daarom aangewezen op de indirecte vluchten door buitenlandse luchtvaartmaatschappijen, waarbij je een overstap moet maken in het thuisland van de vliegmaatschappij. Helaas zijn aankomst- en vertrekvluchtijden zelden gunstig: je komt vaak 's nachts aan en de meeste vertrektijden zijn 's morgens heel vroeg. Wanneer je van plan bent ook Georgië te bezoeken, is er de mogelijkheid een aantal keren per week met de Georgische luchtvaartmaatschappij Georgian Airways rechtstreeks naar Tbilisi te vliegen en vervolgens per trein of marsjroetka (taxibusje) naar Armenië door te reizen.

REIZEN BINNEN ARMENIË

Infrastructuur en accommodatie
Het op het Westen gerichte toerisme staat in Armenië nog in de

kinderschoenen. Er is bijvoorbeeld weinig betaalbare toeristische accommodatie in de middenklasse en er zijn nauwelijks officiële campings. Ook is het ter plekke soms knap lastig Engelstalige toeristeninformatie te vinden. Op menig toeristenbureau spreekt men bovendien geen Engels. Voor velen is daarom de georganiseerde of de semigeorganiseerde rondreis de beste manier om Armenië te bezoeken. Een van de voordelen daarvan is dat je vooraf geen tijd kwijt bent aan het tijdrovende regelen van accommodatie. Maar ben je flexibel ingesteld en schrik je niet terug voor avontuur, dan kun je ook prima zelfstandig door Armenië reizen. Het land kent een ruim aanbod aan bed & breakfasts die vaak ook avondeten bij de prijs hebben inbegrepen. De Armeniërs zijn gewoonlijk extreem gastvrij en erg behulpzaam. Wel is het in dat geval nuttig om wat Russisch (of het moeielijkere Armeens) te leren, gezien de gebrekkige kennis van de Engelse taal. Ook is het verstandig de meer afgelegen delen van het land te bezoeken met een auto met vierwielaandrijving, vanwege de soms slechte staat van de wegen en de grote hoogteverschillen.

Vervoermiddel

Trein en marsjroetka

Hoewel Armenië de nodige kilometers spoorweg heeft liggen, is het meestal niet verstandig hiervan gebruik te maken. Een deel is namelijk